

Η Ελληνική Ενεργειακή Γεωπολιτική από τη Βαλκανική έως τη Νοτιοανατολική Μεσόγειο

του Δρα Θεόδωρου Τσακίρη

Επίκουρου Καθηγητή Γεωπολιτικής & Υδρογονανθράκων Πανεπιστημίου Λευκωσίας,

Επικεφαλής Ενεργειακού Προγράμματος ΕΛΙΑΜΕΠ

Ανώτερου Ερευνητή του CCEIA του Πανεπιστημίου Λευκωσίας

Αύγουστος 2018

ΚΕΙΜΕΝΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ Νο 96/2018

Copyright © 2018

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΤΣΑΚΙΡΗΣ &

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (ΕΛΙΑΜΕΠ)¹

Λεωφ. Βασιλίσσης Σοφίας 49, 10676, Αθήνα

Τηλ: (+30) 210 7257110-1, fax: (+30) 210 7257114,

e-mail: eliamep@eliamep.gr,

url: www.eliamep.gr

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Κείμενο Εργασίας Νο 96/2018

Η Ελληνική Ενεργειακή Γεωπολιτική από τη Βαλκανική έως τη Νοτιοανατολική Μεσόγειο

Δρ. Θεόδωρος Τσακίρης

Επίκουρος Καθηγητής Γεωπολιτικής & Ενεργειακής Πολιτικής Πανεπιστημίου Λευκωσίας,
Επικεφαλής Ενεργειακού Προγράμματος ΕΛΙΑΜΕΠ

¹ Το ΕΛΙΑΜΕΠ δεν υιοθετεί ως ίδρυμα πολιτικές θέσεις. Καταβάλλει μάλιστα προσπάθεια να παρουσιάζονται στα πλαίσια των εκδηλώσεων του και στο μέτρο του δυνατού όλες οι υπάρχουσες απόψεις. Υπό το πρίσμα αυτό, οι αναλύσεις και οι γνώμες που δημοσιεύονται στις σειρές του θα πρέπει να αποδίδονται αποκλειστικά στους συγγραφείς και να μην θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν απαραίτητα τις απόψεις του ιδρύματος, του διοικητικού συμβουλίου του, της διεύθυνσης ή των κατά περίπτωση και καθ' οιονδήποτε τρόπο συνεργαζομένων φορέων.

Σύντομο Βιογραφικό:

Ο Δρ. Θεόδωρος Τσακίρης είναι Επίκουρος Καθηγητής Γεωπολιτικής & Ενεργειακής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας, όπου συντονίζει τα προγράμματα σπουδών της Σχολής Επιχειρήσεων στον κλάδο Ενέργειας, Πετρελαίου & Φυσικού Αερίου. Διδάσκει επίσης στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του τμήματος Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Λευκωσίας ενώ είναι ανώτερος ερευνητής του Κέντρου Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών του ίδιου πανεπιστημίου. Από το 2011 διευθύνει το ενεργειακό πρόγραμμα του ΕΛΙΑΜΕΠ με το οποίο συμμετέχει στο χρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (HORIZON 2020) ερευνητικό πρόγραμμα για το μέλλον των Ευρωτουρκικών Σχέσεων (www.future.eu), Την περίοδο 2014-2015 διατέλεσε Εταίρος του Προγράμματος Νότιας Ευρώπης του LSE Ideas στο London School of Economics. Από το 2017 είναι διεθνής ερευνητικός εταίρος του Research Center for Energy Management (RCEM) του πανεπιστημίου ESCP Europe στο Λονδίνο ενώ διατέλεσε επισκέπτης καθηγητής του ίδιου Πανεπιστημίου κατά το εαρινό εξάμηνο του 2018 στο Παρίσι.

Από το 2017 είναι επίσης μέλος του Δ.Σ. της Ελληνικής Ένωσης Ενεργειακών Οικονομολόγων (Hellenic Association for Energy Economics, που αποτελεί μέλος της αντίστοιχης διεθνούς επιστημονικής ένωσης με έδρα τις ΗΠΑ. Ο Δρ. Τσακίρης δίδαξε το μάθημα της Ενεργειακής Διπλωματίας, στη Διπλωματική Ακαδημία του ΥΠΕΞ την περίοδο 2013 και 2014 ενώ διατέλεσε ειδικός σύμβουλος για θέματα διεθνούς ενεργειακής πολιτικής των Υπουργών Ενέργειας της Ελλάδος, Χρίστου Φώλια, Κωστή Χατζηδάκη και Ιωάννη Μανιάτη. Την περίοδο 2014-2015 διατέλεσε μέλος του Δ.Σ. της κρατικής Εταιρίας Υδρογονανθράκων Κύπρου (ΕΥΚ) και του Γεωστρατηγικού Συμβουλίου της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Περίληψη:

Το παρόν κείμενο εργασίας επιχειρεί να αναλύσει τις βασικές προκλήσεις που εξακολουθεί να αντιμετωπίζει η ελληνική ενεργειακή διπλωματία στο στρατηγικό χώρο ζωτικού ενδιαφέροντος της Ελλάδος από τη Βαλκανική έως την Κυπριακή ΑΟΖ, αξιολογώντας το βαθμό επιτυχίας που έχει σημειώσει η Αθήνα στην επίδιωξη τριών θεμελιωδών στόχων: (α) της ανάδειξης της Ελλάδας σε διαμετακομιστικό κόμβο υδρογονανθράκων (β) της αύξησης της ασφάλειας της ενεργειακής της τροφοδοσίας μέσω της διαφοροποίησης πηγών & οδεύσεων φυσικού αερίου και (γ) την εμπέδωση της ελληνικής εθνικής κυριαρχίας μέσω της ενάσκησης των κυριαρχικών της δικαιωμάτων -και συγκεκριμένα της εξερεύνησης/εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων- σε θαλάσσιες ζώνες πολύ πέραν από τα στενά όρια των υφιστάμενων χωρικών υδάτων που παραμένουν περιορισμένα κατά απαράδεκτο τρόπο στα 6 ναυτικά μίλια. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα σχέδια των αγωγών φυσικού αερίου από την Κασπία και τη Ρωσία προς την Ε.Ε. όπως και του ρόλου της Ελλάδος στην ενεργειακή διελκυστίνδα της Ν.Α. Μεσογείου που συνδέεται άμεσα με την προοπτική οριοθέτησης της ελλαδικής ΑΟΖ.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4
1. Ιχνηλατώντας τις Στρατηγικές Προκλήσεις-Προτεραιότητες	7
2. Η εμβάθυνση της ελληνοαμερικανικής ενεργειακής συνεννόησης και η Ευρωπαϊκή πολιτική του Νοτίου Διαδρόμου	12
3. Η εμβάθυνση της Ελληνορωσικής ενεργειακής συνεργασίας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Διαφοροποίησης των Οδεύσεων Διαμετακόμισης.....	14
4. Το Ενεργειακό Υπόβαθρο της Ελληνικής ΑΟΖ και η Διεκυστίδα της Νοτιοανατολικής Μεσογείου υπό το πρίσμα του Τουρκικού Νέο-οθωμανισμού	22

Η Ελληνική Ενεργειακή Γεωπολιτική από τη Βαλκανική έως τη Νοτιοανατολική Μεσόγειο

Εισαγωγή

Την τελευταία περίπου 15ετία η ενεργειακή διάσταση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έχει έρθει στο προσκήνιο της κυβερνητικής πρακτικής και της πολιτικής επικαιρότητας. Έως τότε, οι περισσότεροι διεθνολόγοι όπως και οι διπλωματικοί ή δημοσιογραφικοί αναλυτές ταξινομούσαν την ενέργεια στα λεγόμενα θέματα «χαμηλής πολιτικής» όταν επιχειρούσαν να αξιολογήσουν το πλαίσιο των διμερών σχέσεων της Ελλάδας με άλλες χώρες ή το γεωπολιτικό ρόλο της χώρας στον ευρύτερο ζωτικό στρατηγικό χώρο του Ελληνισμού από τη Βαλκανική και το Αιγαίο έως την Κύπρο και την ευρύτερη νοτιοανατολική Μεσόγειο.

Η περίοδος αυτή έχει πλέον παρέλθει ανεπιστρεπτή. Η υπογραφή της πρώτης συμφωνίας ΑΟΖ Κύπρου-Αιγύπτου το 2004, το «ξεπάγωμα» της υπόθεσης του ελληνοβουλγαρικού πετρελαιαγωγού Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη το 2005 και η παράλληλη προώθηση του ελληνοϊταλικού διασυνδετήριου αγωγού φυσικού αερίου IGI/Ποσειδών, που συγκροτήθηκε ως κοινοπραξία το 2007², αποτέλεσαν τρία γεγονότα τα οποία σκιαγραφούν έως σήμερα τις τρεις θεμελιώδεις επιδιώξεις της διεθνούς ελληνικής ενεργειακής στρατηγικής

(α) την ανάδειξη της χώρας σε διαμετακομιστικό κόμβο υδρογονανθράκων, μολονότι μπορεί να διεκδικεί έναν τέτοιο ρόλο μόνο για τη μεταφορά φυσικού αερίου ύστερα από την άδοξη κατάληξη/ακύρωση του πετρελαιαγωγού Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη από τη Βουλγαρία επί πρωθυπουργίας Βογκο Βορίσον το 2010³

² IGI-Italy-Greece Interconnector. Η κοινοπραξία συστάθηκε τον Ιούνιο του 2007 σε ισότιμη βάση μεταξύ της τότε ιταλικής Edison (από το 2010 η Edison πέρασε υπό τον έλεγχο της EDF) και της ελληνικής δημόσιας εταιρίας αερίου ΔΕΠΑ. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι ενώ το κόστος κατασκευής του έργου βάρυνε εξ ημισείας τις δύο πλευρές, η ΔΕΠΑ δέσμευσε μόνο το 20% ή 2 ΔΚΜ/Ε της αρχικής δυναμικότητας των 10 ΔΚΜ/Ε του αγωγού (ΔΚΜ/Ε-Δις Κυβικά Μέτρα/Ετος) που θα κατέληγαν στην Ιταλία. Το σχέδιο αυτό ηττήθηκε από τον ΤΑΡ το 2013 στον «διαγωνισμό» για τη μεταφορά αζερικού αερίου αλλά έχει επανέλθει στο προσκήνιο μετά το 2013 ως κατάληξη είτε του αγωγού East Med είτε του σχεδίου Greek Stream.

³ Για την ανάλυση των αιτιών πίσω από την άδοξη κατάληξη του πετρελαιαγωγού Ρωσίας-Βουλγαρίας-Ελλάδος και τις ισχνές πιθανότητες ανάληψής του, Θεόδωρος Τσακίρης, *Ενεργειακή Ασφάλεια & Διεθνής Πολιτική: Η Γεωπολιτική του*

(β) την αύξηση της ασφάλειας της ενεργειακής τροφοδοσίας της Ελλάδος μέσω της διαφοροποίησης πηγών & οδύσεων εισαγωγής πετρελαίου και φυσικού αερίου, μολονότι μια πολύ σημαντική παράμετρος της ενεργειακής ασφάλειας της χώρας αφορά, και μάλιστα κατά τρόπο κατεπείγοντα, τη διασύνδεση των νησιών του Αιγαίου και της Κρήτης με το εθνικό δίκτυο υψηλής τάσης του ΑΔΜΗΕ⁴ μετά την απόφαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να απαγορεύσει τη χρήση πετρελαιοειδών για ηλεκτροπαραγωγή έως το 2030, επιφέροντας μειώσεις ήδη από το 2020.⁵

«Μαύρου Χρυσού» από την ανακάλυψη πετρελαίου στη Μέση Ανατολή έως τη Σχιστολιθική Επανάσταση (1908-2018), (Εκδόσεις Παπαζήση: 2018), σελ.736-739.

⁴ Ο Ανεξάρτητος Διαχειριστής Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΑΔΜΗΕ) το 24% του οποίου περιήλθε το 2016 έναντι €320 εκατομμυρίων στην κινεζική κρατική εταιρία State Grid, έχει την ευθύνη συντήρησης και ανάπτυξης του ηλεκτρικού δικτύου της χώρας συμπεριλαμβανομένης της διασύνδεσης των έως σήμερα μη-συνδεδεμένων νησιών. Περισσότερο από 1.000.000 Έλληνες νησιώτες δεν είναι συνδεδεμένοι με το χερσαίο δίκτυο ηλεκτρισμού με αποτέλεσμα οι τιμές του ρεύματος στα περισσότερα νησιά που παράγουν ηλεκτρισμό χρησιμοποιώντας πετρελαιοειδή να επιδοτούνται μέσω του τιμολογίου των ΥΚΩ (Υπηρεσιών Κοινής Ωφέλειας) της ΔΕΗ. Το ετήσιο κόστος των ΥΚΩ ανάλογα με τις τιμές πετρελαίου κυμάνθηκε την περίοδο 2012-2017 μεταξύ €500-800 εκατομμυρίων, το 50% του οποίου δαπανάται για την ηλεκτροδότηση της Κρήτης, <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1269824/ilektrosok-prokalei-to-kostos-paragogis-reumatos-gia-ta-nisia> και <http://www.euro2day.gr/news/economy/article/1611079/tria-hronia-noritera-h-hlektrikh-diasyndesh-ths-kr.html>

⁵ Η ευρωπαϊκή οδηγία επιφέρει μειώσεις στην παραγωγή ηλεκτρισμού από πετρελαιοειδή από 1/1/2020 καθώς επιβάλλει συγκεκριμένα πλαφόν παραγωγής από μαζούτ και diesel κατά τη 10ετή μεταβατική περίοδο. Πρακτικά στην περίπτωση της Κρήτης, η οποία είναι απομονωμένη από το ΕΣΜΗΕ (Εθνικό Σύστημα Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας), οι μειώσεις στην παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος που θα κυμαίνονται μεταξύ 50-200MW. Η μοναδική λύση αντιμετώπισης είναι η ταχεία κατασκευή έως το 2020-2021, της λεγόμενης μικρής διασύνδεσης (δυναμικότητας 300MW) της Κρήτης με το ΕΣΜΗΕ μέσω Πελοποννήσου, η οποία έχει φτάσει στο στάδιο των προσφορών για την έναρξη κατασκευής. Παράλληλα γίνονται προσπάθειες από τη ΡΑΕ για την επιτάχυνση αδειοδότησης της μεγάλης διασύνδεσης (δυναμικότητας 700MW) Αττικής-Κρήτης, έτσι ώστε να αρχίσει να λειτουργεί το 2021 αντί το 2024. <https://energyexpress.gr/news/nea-syskepsi-sti-rae-gia-na-min-meinei-apo-reyma-i-kriti-2020>.

Η μεγάλη γραμμή διασύνδεσης Αττικής-Κρήτης δυστυχώς περιπλέκεται με το υπεραισιόδοξο έργο ηλεκτρικής διασύνδεσης EuroAsia Interconnector Ισραήλ-Κύπρου-Ελλάδος το οποίο σε ότι αφορά την Ελλάδα δεν επιφέρει κανένα ουσιαστικό όφελος καθώς ανταγωνίζεται ευθέως το σχέδιο της διασύνδεσης Αττικής-Κρήτης και επιδιώκει να εξάγει ηλεκτρισμό στην Ελλάδα (από μελλοντικές μονάδες παραγωγής ηλεκτρισμού στο Ισραήλ) ενώ το καλώδιο Κρήτης-Αττικής επιδιώκει να απελευθερώσει το δυναμικό ΑΠΕ της Κρήτης και να μεταφέρει ρεύμα από την ηπειρωτική Ελλάδα στην Κρήτη και μέσω αυτής στα Δωδεκάνησα στα οποία το ΕΣΜΗΕ πρέπει να επεκταθεί πριν από το 2029. <http://www.iefimerida.gr/news/380334/rae-alla-21-nisia-pairnoyn-seira-gia-ilektriki-diasyndesi-me-ypovryhia-kalodia-meiosi>. Ο λόγος από άποψη εθνικής ασφάλειας που καθιστά επιτακτική τη διασύνδεση των Δωδεκανήσων με το ΕΣΜΗΕ μέσω Κρήτης είναι να αποφευχθεί διασύνδεση τους με την Τουρκία κάτι που αποτελεί μεγαλύτερο κίνδυνο για τα νησιά του Βορείου Αιγαίου και κυρίως τη Λέσβο και τη Χίο, καθότι Ικαρία, Σάμος και Φούρνοι θα διασυνδεθούν πιθανότατα με το ΕΣΜΗΕ μέσω Κυκλάδων μετά το 2023. Για τη Λέσβο και τη Χίο προκρίνεται ως πιθανότερη λύση η δημιουργία μονάδων εισαγωγής ΥΦΑ (Υγροποιημένου Φυσικού Αερίου) καθώς το κόστος τους θα είναι μικρότερο από ένα υποθαλάσσιο καλώδιο με αφετηρία είτε το Λαύριο είτε την Καβάλα.

(γ) την εμπέδωση της εθνικής της κυριαρχίας μέσω της ενάσκησης των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδος -και συγκεκριμένα της εξερεύνησης/εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων- σε θαλάσσιες ζώνες πολύ πέραν από τα στενά όρια των υφιστάμενων χωρικών της υδάτων κατά τρόπο που θα μείωνε το αρνητικότατο ενεργειακό της ισοζύγιο⁶, διευκολύνοντας παράλληλα τη σύναψη συμφωνιών οριοθέτησης ΑΟΖ με την Αλβανία, όπως έγινε το 2009, τη Λιβύη και πρωτίστως την Κύπρο και την Αίγυπτο.

Το περίφημο σχέδιο «Ελλάς επί 4», όπως περιεγράφηκε αυτή η πολιτική από τον τότε Υφυπουργό ΥΠΕΞ της κυβέρνησης Καραμανλή Γιάννη Βαληνάκη που για πρώτη φορά εγκατέλειψε την άποψη της μηδενικής επέκτασης των χωρικών υδάτων/ΑΟΖ της χώρας μέχρι την επίλυση της ελληνοτουρκικής διαφοράς στο Αιγαίο,⁷ δεν θεωρούσε την επιδίωξη εξερεύνησης/εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων ως βασικό κίνητρο για την οριοθέτηση της ελληνικής ΑΟΖ. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η πολιτική αυτή ιδίως σε ότι αφορά την Ανατολική Μεσόγειο επιχειρήθηκε σε μια χρονική συγκυρία κατά την οποία η προοπτική ενός μεσογειακού ενεργειακού διαδρόμου προς την Ε.Ε. δεν υπήρχε πουθενά στον ορίζοντα, ενώ το περιφερειακό γεωπολιτικό περιβάλλον ήταν πολύ πιο φιλικό προς την Τουρκία.

Το κείμενο εργασίας θα επιχειρήσει να αναλύσει εν συντομία τις προκλήσεις που εξακολουθεί να αντιμετωπίζει η ελληνική ενεργειακή διπλωματία στο στρατηγικό χώρο ενδιαφέροντος του Ελληνισμού. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στα σχέδια των αγωγών φυσικού αερίου από την Κασπία και τη Ρωσία προς την Ε.Ε., όπου καλούμαστε να ισορροπήσουμε μεταξύ Ουάσιγκτον, Μόσχας και Βρυξελλών, όπως και του ρόλου της Ελλάδος στην ενεργειακή διελκυστίνδα της Ν.Α. Μεσογείου που συνδέεται άμεσα με την προοπτική οριοθέτησης της ελλαδικής ΑΟΖ, στόχου σαφώς μεγαλύτερης σημασίας από την περαιτέρω διαφοροποίηση των ενεργειακών εισαγωγών της χώρας.

⁶ Με βάση τα πλέον πρόσφατα (Ιούνιος 2018) στοιχεία της Γενικής Διεύθυνσης Ενέργειας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής η Ελλάδα παράγει μόλις τους 6,8 από τους 24,1 Million Tons of Oil Equivalent (MTOE) της συνολικής ενέργειας - συμπεριλαμβανομένων των αποθεμάτων- που κατανάλωσε το 2016, την ώρα που λόγω και της οικονομικής κρίσης η συνολική ενεργειακή κατανάλωση (gross inland consumption) της χώρας έχει περιορισθεί στα επίπεδα του 1995. Συγκριτικά το 2008 η Ελλάδα είχε ολική ενεργειακή κατανάλωση 31,8 MOTE. Η Ελλάδα είναι από τις πλέον εξαρτώμενες σε εισαγωγές χώρες της Ε.Ε. μετά την Κύπρο, τη Μάλτα και τις Βαλτικές Δημοκρατίες εισάγοντας το 71,7% των συνολικών της ενεργειακών αναγκών. Η μείωση της χρήσης του εγχώρια παραγόμενου λιγνίτη για ηλεκτροπαραγωγή που έχει επιβληθεί στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών στρατηγικών του 2020 και του 2030 για την επίτευξη των στόχων των κλιματικών συνθηκών του Κυότο και των Παρισίων, έχει αυξήσει την εισαγωγική εξάρτηση της Ελλάδας κατά 3,7% συγκριτικά με το 2006. Η παραγωγή λιγνίτη έχει πέσει πάνω από το μισό από τους 8,2 MTOE το 2006 σε μόλις 4 MTOE το 2016, απώλεια που έχει μερικώς αντισταθμισθεί από τη σημαντική αύξηση των ΑΠΕ η συμμετοχή των οποίων αυξήθηκε από τους 1,8 MTOE το 2006 στους 2,5 MTOE το 2016. https://ec.europa.eu/energy/en/data-analysis/country_____/https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/countrydatasheets_june2018.xlsx.

⁷ Γιάννης Βαληνάκης, «Ελλάς επί 4: Πώς εξελίχθηκαν οι προσπάθειες για τις ΑΟΖ και...σταμάτησαν το 2009», *Foreign Affairs Hellenic Edition*, (Ιούνιος 2012), <https://www.foreignaffairs.gr/articles/68831/giannis-balinakis/to-sxedio-%C2%ABellas-epi-tessera-%C2%BB>

1. Ιχνηλατώντας τις Στρατηγικές Προκλήσεις-Προτεραιότητες

Η αναβάθμιση της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδος μέσα από το σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας πολύπλευρης ενεργειακής διπλωματίας μπορεί να συμβάλλει καίρια στην προσπάθεια ανάδειξης της χώρας σ' έναν πόλο σταθερότητας έναντι μιας ολοένα επιθετικότερης, αντιδημοκρατικότερης και ισλαμικότερης Τουρκίας. Για να επιτύχει κάτι τέτοιο η Αθήνα θα πρέπει να διαγνώσει σωστά τη δυναμική των Ευρω-Ρωσικών σχέσεων μετά την επιλογή του TAP (Trans Adriatic Pipeline) από την βρετανοαζερική κοινοπραξία του Shah Deniz (Ιούνιος 2013) και τη ρωσική ενσωμάτωση της Κριμαίας (Φεβρουάριος 2014), εξισορροπώντας αντικρουόμενα συμφέροντα μέσα από μια συνθετική προσέγγιση. Στο πλαίσιο αυτό, η προσήλωση της Αθήνας στην υλοποίηση του αγωγού TAP, ο οποίος αναμένεται να έχει ολοκληρωθεί ως προς το σκέλος που διέρχεται μέσα από την Ελλάδα έως τον Νοέμβριο του 2018⁸ και η διασύνδεση του με την κατασκευή του ελληνοβουλγαρικού αγωγού IGB (Interconnector Greece-Bulgaria), η χρηματοδότηση του οποίου οριστικοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2018,⁹ πρέπει να αποτελέσουν άμεση προτεραιότητα έως την επιτυχή ολοκλήρωσή τους το 2020.

Ωστόσο, θα πρέπει να πάμε και πέρα από αυτές τις επιλογές για να επιτύχουμε την ουσιαστικότερη τόνωση του γεωστρατηγικού δυναμικού της χώρας, ακολουθώντας μεταξύ άλλων το παράδειγμα της Τουρκίας που εξισορροπεί με επιτυχία ανάμεσα στα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα Ε.Ε.-Ρωσίας και Η.Π.Α. Η Βουλγαρία δεν είχε και δεν έχει άλλη επιλογή από το να προχωρήσει με τον IGB, παρά την προσπάθεια της να αναπτύξει ένα παράλληλο σχέδιο διασύνδεσης με την Τουρκία. Εάν θα κάνει κάτι τέτοιο θα το κάνει στο πλαίσιο ενός Turkish Stream 2 που θα μεταφέρει ρωσικό αέριο στη Βαλκανική παρακάμπτοντας την Ελλάδα.

Το βουλγαρικό συμβόλαιο εισαγωγής αερίου από το Αζερμπαϊτζάν, που θα αυξήσει το 2020 κατά 30% τη διαφοροποίηση των εισαγωγών της Σόφιας έναντι της Ρωσίας, δεν μπορεί να εξυπηρετηθεί παρά μόνο μέσω του TAP και για αυτό το λόγο ο IGB έχει και θα έχει προτεραιότητα έναντι οποιασδήποτε άλλης επιλογής αναφορικά με τη μεταφορά αζερικού αερίου. Ωστόσο, η στρατηγική σπουδαιότητα του IGB υπερβαίνει την ευρωπαϊκή στρατηγική του Νοτίου Διαδρόμου, καθώς μπορεί να αποτελέσει την αρχή μιας αλυσίδας αγωγών μικρής δυναμικότητας (3-5 ΔKM/E) που θα συνδέσουν το Αιγαίο με την κεντρική Ευρώπη, διευκολύνοντας τη διαφοροποίηση των πηγών εισαγωγής αερίου και εκείνων των κρατών μελών της Ε.Ε. που συμμετείχαν στο σχέδιο Nabucco.

⁸<https://www.antenna.gr/watch/1180390/os-to-noembrio-toy-2018-tha-exei-oloklirothei-to-elliniko-tmima-toy-agogoy-fysikoy-aerioy-tar>

⁹ <https://energypress.gr/news/epesan-oi-ypografes-gia-ti-hrimatodotisi-toy-igb-kai-ti-synergasia-toy-me-ton-tap>

Η τροφοδοσία αυτού του διαδρόμου Νότου-Βορρά μπορεί να προέλθει κατά κύριο λόγο μέσα από την πλήρη αξιοποίηση της αεριοποιητικής δυνατότητας της Ρεβυθούσας και τη δημιουργία ενός μεγάλου πλωτού τερματικού εισαγωγής ΥΦΑ στην Αλεξανδρούπολη. Αμφότερα τα έργα θα μπορούν να διευκολύνουν την εισαγωγή αμερικανικού ή άλλου ΥΦΑ (Υγροποιημένου Φυσικού Αερίου) που εν συνεχεία θα διοχετευθεί μέσω του IGB και της αύξησης της αντίστροφης ροής του δικτύου του ΔΕΣΦΑ¹⁰ στο ύψος του Προμαχώνα προς την Ανατολική Βαλκανική. Αυτές οι υποδομές μπορούν να καλύψουν σημαντικό μέρος της υφιστάμενης αλλά και της μελλοντικής ζήτησης στη Νοτιοανατολική και Κεντρική Ευρώπη, με έμφαση στις αγορές Βουλγαρίας, Σερβίας και Ουγγαρίας και μειώνοντας εν μέρει την εξάρτηση των κρατών αυτών από τη Ρωσία.

Παράλληλα με αυτά τα τέσσερα σχέδια (TAP, IGB, τερματικό ΥΦΑ Αλεξανδρούπολης, αύξηση αντίστροφης ροής ΕΣΦΑ στον Προμαχώνα) που υποστηρίζουν τις στρατηγικές στοχεύσεις ευρώ-ατλαντικών συμφερόντων, η Ελλάδα καλείται να ισορροπήσει τη γενική κατεύθυνση της ενεργειακής της διπλωματίας μέσω της υποστήριξης και σχεδίων ρωσικής και ευρώ-ρωσικής στόχευσης, με σημαντικότερο εκείνο της νότιας παράκαμψης του ουκρανικού διαδρόμου. Εν προκειμένω το παράδειγμα της Τουρκίας είναι ιδιαίτερος διδακτικό καθότι η Άγκυρα έχει επιτύχει να αναδειχθεί ταυτόχρονα ως στρατηγικός εταίρος αφενός της Ε.Ε. μέσω της υλοποίησης του TANAP, η συνέχεια του οποίου είναι ο TAP, και αφετέρου της Ρωσίας μέσω της υλοποίησης του *Turkish Stream*, η συνέχεια του οποίου μπορεί να είναι ο *Greek Stream*.

Αυτή η πολιτική αναγκαιότητα επιβεβαίωσης των υφιστάμενων ισχυρών ενεργειακών δεσμών της Ελλάδος με τη Ρωσία, όπως επιχειρήθηκε από τις κυβερνήσεις Καραμανλή και Σαμαρά, δεν είναι μόνο διπλωματικά επιβεβλημένα, ιδίως μετά την επιβάρυνση των ελληνορωσικών σχέσεων κατά το θέρους του 2018 και την αμοιβαία απέλαση διπλωματών.¹¹ Η ανάγκη αυτής της επιβεβαίωσης είναι και ενεργειακά επιτακτική διότι η Ελλάδα δεν διαθέτει στρατηγικά αποθέματα ασφαλείας φυσικού αερίου και δεν διαθέτει εναλλακτικές πηγές εισαγωγής που θα μπορούσαν να υποκαταστήσουν τη Ρωσία σε περίπτωση νέας ρωσοουκρανικής κρίσης ανάλογης με αυτή του 2009.

¹⁰ Διαχειριστής του Εθνικού Συστήματος Φυσικού Αερίου υψηλής πίεσης. Ο TAP αποτελεί το πρώτο ιδιωτικό έργο υποδομής μεταφοράς φυσικού αερίου στην Ελλάδα και λειτουργεί υπό καθεστώς ΑΣΦΑ αδειοδοτημένο από τη ΡΑΕ (Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας) της Ελλάδος με τη σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου Ευρωπαίων Ρυθμιστών Ενέργειας CEER (Council of European Energy Regulators). Η πρώτη φάση μεταφορικής δυναμικότητας του TAP μεγέθους 10 ΔKM/E έχει εξαιρεθεί πλήρως από το καθεστώς υποχρεωτικής προσφοράς μέρους αυτής της δυναμικότητας σε τρίτους, TPA (Third Party Access) κάτι που σημαίνει ότι οι ιδιοκτήτες του αγωγού ελέγχουν το 100% της δυναμικότητας του κατ' εξαίρεση του ευρωπαϊκού ενεργειακού δικαίου.

¹¹ <https://freesunday.gr/sunentefxeis/item/22750-dr-thanos-p-ntokos-«h-epideinwsh-twn-schesewn-moschas-athhnas-apotelei-dysaresth-exelixh»>

Δυστυχώς ή ευτυχώς τα 2/3 των αναγκών μας σε φυσικό αέριο καλύπτονται και θα καλύπτονται τουλάχιστον έως το 2026 από τη Μόσχα βάσει μακροπρόθεσμης σύμβασης παροχής αερίου από την Gazprom, που η ΔΕΠΑ ανανέωσε με ευνοϊκούς μάλιστα όρους το Φεβρουάριο του 2014.¹² Πέραν της ΔΕΠΑ η ρωσική εταιρία αυξάνει περαιτέρω τα αγοραστικά της μερίδια αξιοποιώντας τις εξαιρετικά ανταγωνιστικές τιμές, αλλά και το άνοιγμα της ελληνικής αγοράς. Από το 2017 η Gazprom πουλάει απευθείας στην απελευθερωμένη πλέον χονδρική και λιανική αγορά φυσικού αερίου της Ελλάδος, καλλιεργώντας απευθείας εμπορικές σχέσεις με άλλους μεγάλους ιδιωτικούς παίκτες, τόσο στο επίπεδο της εμπορίας, όσο και στο επίπεδο της κατανάλωσης όπως η M&M Gas και η ENGIE/ΗΡΩΝ.

Η αύξηση των ελληνικών εισαγωγών σε φθινό ρωσικό αέριο που καταγράφεται συστηματικά μετά το 2015, λόγω και της γενικότερης πτώσης των τιμών πετρελαίου, θα αντισταθμίσει εν μέρει τη διαφοροποίηση που θα επιφέρει η έναρξη των αζερικών εξαγωγών μετά το 2020, αλλά το πρόβλημα για την Ελλάδα παραμένει ότι το 100% αυτών των εισαγωγών διέρχεται μέσω Ουκρανίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας. Ένας παρακαμπτήριος αγωγός θα έχει ευεργετικές συνέπειες για την Ελλάδα, εφόσον η Ρωσία πειστεί να λειτουργήσει εντός του διαμορφωμένου ευρωπαϊκού πλαισίου ανταγωνισμού.

Σε περίπτωση που αποτύχει η προοπτική κατασκευής του τουρκικού τμήματος του Greek Stream, η Ελλάδα θα πρέπει κατ' ελάχιστον να προνοήσει για την αναβάθμιση έως τα 3 ΔΚΜ/Ε της δυναμικότητας του Ελληνοτουρκικού διασυνδεδητήριου αγωγού (ITG) που λειτουργεί ήδη από το 2007, προκειμένου να λαμβάνει μέσω Τουρκίας τις ποσότητες αερίου που ενδεχομένως θα χάσει σε περίπτωση νέας ρωσοουκρανικής κρίσης ή σε περίπτωση μη ανανέωσης της ρωσοουκρανικής συμφωνίας διαμετακόμισης αερίου που λήγει το 2019 (αν και το πρώτο φαντάζει πιο πιθανό από το δεύτερο).

Σε ότι αφορά την εμπλοκή της Ελλάδος στη διελκυστίνδα του φυσικού αερίου της Ν.Α. Μεσογείου, η Αθήνα πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι η οποιαδήποτε πιθανότητα οριοθέτησης ΑΟΖ μεταξύ του τριγώνου Ελλάδος-Κύπρου-Αιγύπτου, προϋποθέτει την υποστήριξη της εδαφικής ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τη βούληση και τη δυνατότητα της Λευκωσίας να εφαρμόσει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα γεωτρήσεων στην έως σήμερα οριοθετημένη ΑΟΖ της με την Αίγυπτο και το Ισραήλ, χωρίς αυτό να προϋποθέτει την άδεια της Τουρκίας ή του Ψευδοκράτους.

¹² Οι ευνοϊκοί όροι προέβλεπαν μια σημαντική μείωση της τιμής του αερίου επί της φόρμουλας υπολογισμού κατά 15% με αναδρομική έναρξη ισχύος της την 1^η Ιουλίου 2013. <http://www.kathimerini.gr/755726/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/ekleise-h-symfwnia-depa---gazprom--me-meiwsh-15-sthn-timh-toy-fysikoy-aeriou>

Μια κατάρρευση του προγράμματος γεωτρήσεων, είτε μέσω μιας λύσης του Κυπριακού που θα καθιστούσε την Κύπρο τουρκικό προτεκτοράτο, είτε μέσω μιας τουρκικής προσπάθειας στρατιωτικής παρεμπόδισης των γεωτρήσεων που θα επέβαλε ένα moratorium ανάλογο με αυτό που επιβλήθηκε στο Αιγαίο μετά τη σύνοδο του Danos το 1988, θα καταστήσει άνευ αντικειμένου την όποια συζήτηση περί οριοθέτησης ελληνικής ΑΟΖ στη Ν.Α. Μεσόγειο καταστρέφοντας και το σχέδιο East Med.

Η Τουρκία επέτυχε σε τακτικό επίπεδο και μόνο μερικώς τον πρώτο της στόχο τον Φεβρουάριο του 2018 όταν παρεμπόδισε δια των όπλων τη γεώτρηση της ENI στο τεμάχιο 3 της κυπριακής ΑΟΖ και μάλιστα σε μια περιοχή (στόχος Σουπιά) που βρίσκεται εκτός των καταγεγραμμένων διεκδικήσεων του Ψευδοκράτους. Παρ' όλα αυτά δεν επέφερε στρατηγικό πλήγμα στις επιδιώξεις των Ελλήνων της Κύπρου και έχει αποτύχει να αποθαρρύνει τη συνέχιση των γεωτρήσεων σε όλα τα υπόλοιπα σημεία της Κυπριακής ΑΟΖ.

Παράλληλα, ο χάρτης των εμπορικών/γεωπολιτικών συμμαχιών εντός της Κυπριακής ΑΟΖ αναδιατάσσεται προς το συμφέρον της Γαλλίας και της εταιρίας Total, δεδομένου ότι το Παρίσι προστάτευσε με ναυτικά μέσα την κοινή ιταλογαλλική γεώτρηση που οδήγησε στην ανακάλυψη του πεδίου Καλυψώ στο τεμάχιο 6 της Κυπριακής ΑΟΖ τον Ιανουάριο του 2018. Σε κάθε περίπτωση, εάν η Κύπρος αφεθεί να δορυφοριοποιηθεί από την Τουρκία, τότε η Αίγυπτος, ακόμη και η Αίγυπτος υπό τον el-Sissi, δεν θα λάβει ποτέ το ρίσκο μιας ουσιαστικής αντιπαράθεσης με τον Erdogan.

Ο el-Sissi δεν θα είχε κανένα λόγο να οριοθετήσει ΑΟΖ με την Ελλάδα, εάν η Ελλάδα εξαφανισθεί γεωστρατηγικά από την περιοχή συναινώντας σε μια λύση του Κυπριακού που θα επιτρέψει - υπό τον οποιονδήποτε εγγυητικό ή άλλο μανδύα- την παραμονή τουρκικών στρατευμάτων στο νησί για χρόνια μετά την έναρξη εφαρμογής της Λύσης.¹³ Κάτι τέτοιο θα αποτελέσει εγγύηση για τη μη-εφαρμογή του όπου σχεδίου λύσης και θα γιγαντώσει την τουρκική επιρροή στην Ανατολική Μεσόγειο, με αποτέλεσμα να κλιμακώσει την τουρκική επιθετικότητα στο Αιγαίο και τη Θράκη. Πέραν των γεωπολιτικών κινδύνων που ενέχει μια τέτοια εξέλιξη, η επέκταση του τουρκικού ελέγχου επί της Κυπριακής ΑΟΖ θα απέκλειε την Ελλάδα από μια σημαντική μελλοντική πηγή διαφοροποίησης των εισαγωγών της σε φυσικό αέριο ασχέτως του τρόπου (τερματικό υγροποίησης στην Κύπρο ή την Αίγυπτο, ή αγωγός East Med) με τον οποίο θα έφταναν στην Ελλάδα αυτές οι μελλοντικές ενεργειακές ροές.

¹³ Αναλυτικότερα για την πρόταση αυτή που έχει τη στήριξη σχεδόν όλων των κεντρικών πολιτικών δυνάμεων της Κύπρου ιδέ, Θεόδωρος Τσακίρης, "Προς και μετά τη Λύση στο Κυπριακό: Ποιοι μηχανισμοί μπορούν να επιλύσουν το πρόβλημα ασφάλειας στην Κύπρο", *Foreign Affairs Hellenic Edition*, Τόμος 5/ Τεύχος 2, (Φεβρουάριος-Μάρτιος 2017), σελ. 78-103.

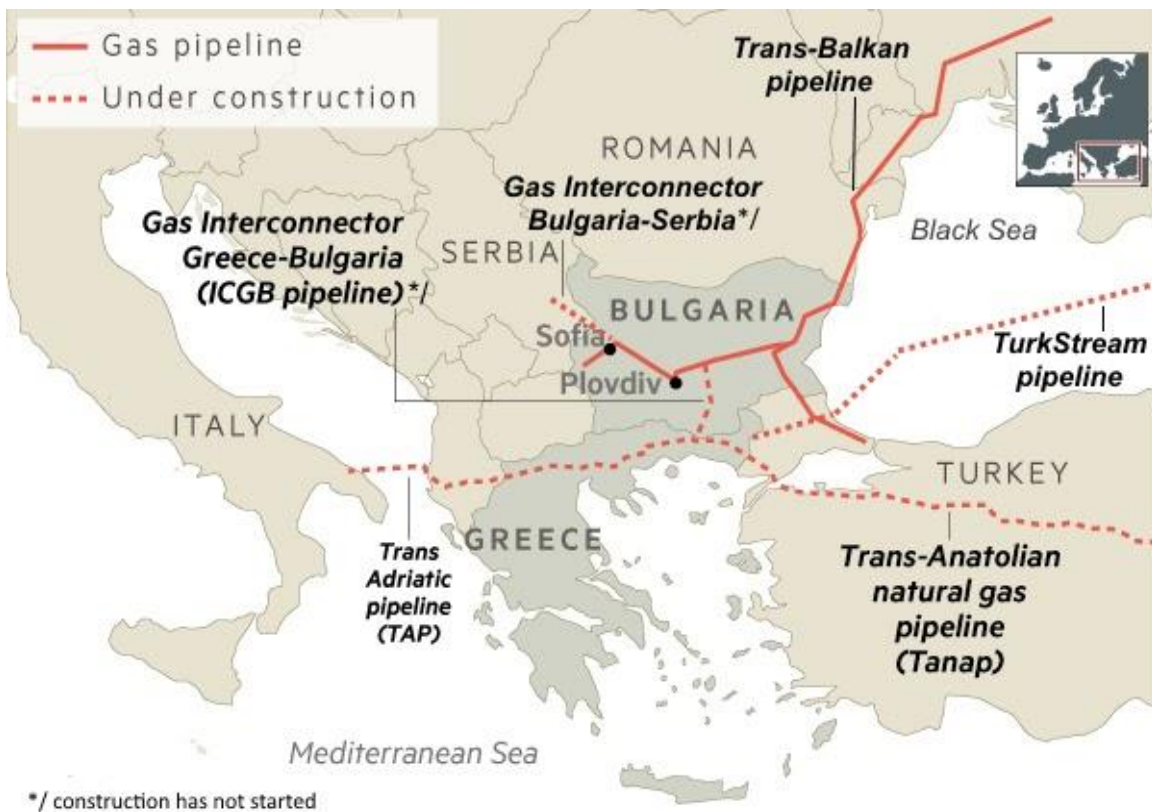
Το μέγεθος αυτών των ροών είναι μεταβλητό και άμεσα εξαρτώμενο από το μέγεθος των ανακαλύψεων δυνητικών αποθεμάτων στην Κυπριακή ΑΟΖ, ο όγκος των οποίων παραμένει άγνωστος. Γι' αυτό ακριβώς και η Τουρκία επιχειρεί να σταματήσει τις γεωτρήσεις, ώστε να μην καταστεί σαφής ο διαθέσιμος προς εξαγωγή όγκος αερίου και να αμφισβητηθεί η ιδιοκτησία τους. Τα υφιστάμενα επιβεβαιωμένα αποθέματα της Κύπρου, που προς το παρόν περιορίζονται στο πεδίο «Αφροδίτη», μεγέθους περίπου 125 ΔΚΜ, δεν επαρκούν για την ικανοποίηση έργων μεγάλου βεληνεκούς όπως ο East Med. Παρόλα αυτά, η υγροποίηση τους στα τερματικά της Αιγύπτου αποτελεί το μοναδικό και τον ταχύτερο τρόπο για να φτάσει μέρος αυτών των 125 ΔΚΜ στην Ελλάδα, και μέσω του IGB, στη Βαλκανική.

2. Η εμβάθυνση της ελληνοαμερικανικής ενεργειακής συνεννόησης και η Ευρωπαϊκή πολιτική του Νοτίου Διαδρόμου

Η επιλογή τον Ιούνιο του 2013 του TAP ως του βασικού εξαγωγικού αγωγού για την κοινοπραξία του Shah Deniz –με προοπτική μεταφοράς μέχρι και 20 ΔKM/Ε (Δις κυβικά μέτρα/Ετος) έως το 2025/2027- αποτελεί ορόσημο για το σύνολο της ευρωπαϊκής ενεργειακής διπλωματίας και ειδικότερα των προσπαθειών ανάδειξης της Ελλάδος σε σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο μη-ρωσικού αερίου προς την Ευρώπη. Δεν είναι ασήμαντο το γεγονός ότι είναι μέσω της Ελλάδος που υλοποιείται η πάγια ευρωπαϊκή στόχευση της στρατηγικής του Νοτίου Διαδρόμου για τη διαφοροποίηση των πηγών εισαγωγής αερίου από την περιοχή της Κασπίας κατά τρόπο που παρακάμπτονται τα ρωσικά δίκτυα αγωγών.

Η επικράτηση του TAP έναντι του σχεδίου Nabucco West δεν μπορούσε να θεωρηθεί δεδομένη παρά τα προφανή τεχνικά και εμπορικά πλεονεκτήματα του Δι-Αδριατικού αγωγού που λογικά θα επαρκούσαν για να καταστήσουν τη διαμετακόμιση του αζερικού αερίου μέσω Ελλάδος στην Ευρώπη μια πραγματικότητα. Μολονότι ο Nabucco είχε εγκαταλειφθεί από τη γερμανική RWE ήδη από τον Ιανουάριο του 2013, η επαμφοτερίζουσα στάση της ελληνικής κυβέρνησης έως τις εκλογές του Ιουνίου 2012 και η παραλίγο διάλυση του κυβερνητικού συνασπισμού τον Ιούνιο του 2013 –λίγες μόλις ημέρες δηλαδή πριν από την ανακοίνωση της κοινοπραξίας του Shah Deniz υπέρ του TAP- συντηρούσαν ένα κλίμα πολιτικής αβεβαιότητας που δημιουργούσε αμφιβολίες στην κοινοπραξία αναφορικά με την αξιοπιστία της ελληνικής διαμετακόμισης.

Η τελική επιλογή των Αζέρων υπέρ του TAP αποτέλεσε αναμφίβολα σημαντική εθνική επιτυχία, που παρά τους αρχικούς δισταγμούς της, υιοθετήθηκαν και προστατεύθηκαν από την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, καθώς οι συμφωνίες αυτές διασφάλιζαν (α) την εισαγωγή από τη ΔΕΠΑ 1 ΔKM/Ε με το οποίο θα καλυφθεί ένα σημαντικό τμήμα των μελλοντικών μας αναγκών και (β) την εισαγωγή 1ΔKM/Ε από την Bulgargaz, η οποία με τη σειρά της «κλειδώνει» την κατασκευή του ελληνοβουλγαρικού διασυνδετήριου αγωγού παρά τις πολυετείς καθυστερήσεις που ακολούθησαν.

Πέραν του TAP η Αθήνα καλείται να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη της πολιτικής των λεγόμενων κάθετων αξόνων, έτσι ώστε να συμβάλλει στην τροφοδοσία των Βαλκανικών κρατών που συμμετείχαν στο Nabucco με μη-ρωσικό αέριο. Όπως προαναφέρθηκε, τόσο η ρωσο-ουκρανική κρίση του 2014, όσο και το συμβόλαιο του 1 ΔKM/E της Bulgargaz με το Shah Deniz επιτείνουν την ανάγκη της Βουλγαρίας να ολοκληρώσει τον αγωγό με ταχείς ρυθμούς δεδομένου ότι το έργο έχει καθυστερήσει περί τα 7 έτη συγκριτικά με τον αρχικό σχεδιασμό του 2009, βάσει του οποίου ο αγωγός θα τίθετο σε λειτουργία το αργότερο έως το 2012/2013.

Το σχέδιο αυτό, συνολικής δυναμικότητας από 3 έως 5 ΔKM/E θα μπορέσει μεσοπρόθεσμα να καλύψει τις ανάγκες Βουλγαρίας και Σερβίας φτάνοντας μέχρι την Ουγγαρία είτε: (α) μέσω της εισαγωγής επιπρόσθετου του Shah Deniz 2 κασπιανού αερίου από το Αζερμπαϊτζάν είτε –το προτιμότερο– (β) μέσω της εισαγωγής άμεσα διαθέσιμου ΥΦΑ από τις ΗΠΑ ή το Κατάρ ή (μετά το 2022) από την Κύπρο στην Αλεξανδρούπολη.

3. Η εμπάθυνση της Ελληνορωσικής ενεργειακής συνεργασίας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Διαφοροποίησης των Οδεύσεων Διαμετακόμισης

Παρά τα κατά περιόδους δημοφιλή και εν πολλοίς χονδροειδή σχέδια περί ταχείας απεξάρτησης της Ε.Ε. από τη Ρωσία, η εμπειρία της Στρατηγικής του Νοτίου Διαδρόμου που θα εξάγει στην Ευρώπη 10 ΔΚΜ/Ε το 2020, δηλαδή 21 χρόνια μετά την ανακάλυψη του πεδίου Shah Deniz το 1999, μας διδάσκει ότι δεν υπάρχει «στιγμιαία» διαφοροποίηση εισαγωγών. Δυστυχώς η πραγματική διαφοροποίηση για να επιτευχθεί θέλει συχνά πολλές δεκαετίες και πολύ χρήμα¹⁴, ενώ θα έχει περιορισμένα αποτελέσματα εάν λάβει τη μορφή ανοικτής σύγκρουσης γεωπολιτικών αποχρώσεων με τη Ρωσία, ιδίως όταν κάτι τέτοιο δεν είναι αναγκαία προϋπόθεση για την αύξηση των ευρωπαϊκών εισαγωγών από σχεδόν όλες τις υπόλοιπες περιοχές του πλανήτη, πλην της Ανατολικής Κασπίας Θάλασσας.

Όπως πολύ σωστά υπογραμμίζει μια ενδελεχής μελέτη του *Oxford Institute for Energy Studies*, για την επόμενη τουλάχιστον δεκαετία δεν υπάρχει ουσιαστικό “περιθώριο για τη μείωση της συνολικής ενεργειακής εξάρτησης της Ευρώπης από το ρωσικό αέριο”.¹⁵ Αντιθέτως μπορεί κάποιος να ισχυρισθεί ότι εάν έχει συντελεστεί μια ουσιαστική μεταβολή στην Ευρώ-Ρωσική ισορροπία δυνάμεων, αυτή έχει συντελεστεί υπέρ εκείνων των ευρωπαϊκών κρατών που επεδίωξαν -πρωτοστατούσης της Γερμανίας- την παράκαμψη της Ουκρανίας. Κορυφαίο σχέδιο για την υλοποίηση αυτής παράκαμψης αποτέλεσε η κατασκευή, κατά την περίοδο 2011-2013, του δίδυμου δικτύου αγωγών Nord Stream I, συνολικής δυναμικότητας 55 ΔΚΜ/Ε.

Έως και το 2009 η Ε.Ε. ελάμβανε μέσω Ουκρανίας και Λευκορωσίας περίπου το 40% του συνόλου των εισαγωγών της σε φυσικό αέριο.¹⁶ Το 2011 οι ευρωπαϊκές εισαγωγές από τη Ρωσία είχαν μειωθεί στο 34% ως αποτέλεσμα της απόφασης της νορβηγικής Statoil να αποσυνδέσει την τιμολόγηση του αερίου της από τις τιμές του αργού πετρελαίου και των πετρελαϊκών προϊόντων. Το 2012 η απεξάρτηση της Ε.Ε. από το ρωσικό αέριο εντατικοποιήθηκε, με τη Νορβηγία να καλύπτει περιστασιακά σχεδόν το ίδιο μερίδιο εισαγωγών με τη Ρωσία και για την ακρίβεια το 31% του συνόλου των εισαγωγών έναντι 32% που ήταν το αντίστοιχο ρωσικό

¹⁴ Η αλυσίδα των αγωγών του Νοτίου Διαδρόμου από την αναβάθμιση της δυναμικότητας του αγωγού South Caucasus Pipeline (Baku-Tbilisi-Erzurum) έως την κατασκευή των TANAP/TAP και την ανάπτυξη της β' φάσης παραγωγής του πεδίου κοστολογήθηκε σε \$48 δις, <http://www.usacc.org/news-a-publications/investment-news/1118-investments-in-southern-gas-corridor-to-reach-48-billion.html>

¹⁵ Jonathan Stern (ed), *Reducing European Dependence on Russian Gas: Distinguishing natural gas security from Geopolitics*, *Oxford Institute for Energy Studies*, OIES Paper: NG 92, (October: 2014), σελ.1.

¹⁶ Θεόδωρος Τσακίρης, *Ο Γαλάζιος Χρυσός: Οι Ρώσο-Ουκρανικές Σχέσεις και η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Φυσικού Αερίου*, (Παπαζήσης: 2011), σελ.27-34

ποσοστό για το έτος αυτό.¹⁷ Μετά το 2014 τα δεδομένα άρχισαν να αντιστρέφονται ξανά υπέρ της Ρωσίας, καθώς η Gazprom προχώρησε σε σημαντικές εκπτώσεις επί των τιμολογίων πώλησης αερίου αλλάζοντας τους όρους των μακροπρόθεσμων συμβολαίων της κατά τρόπο που εκτόπισε ακριβότερες ροές αερίου από τη Νορβηγία, την Αφρική και τις διεθνείς αγορές ΥΦΑ.

Σύμφωνα με την έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την *Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ενεργειακής Ασφαλείας* τον Μάιο του 2014, τα ποσοστά εξάρτησης της Ε.Ε. από την Gazprom έφτασαν ξανά στο 39% επί του συνόλου των εισαγωγών ή στο 27% επί του συνόλου της τελικής ζήτησης αερίου.¹⁸ Τα πλέον πρόσφατα στοιχεία της *BP Statistical Review of World Energy* υποδεικνύουν μια περαιτέρω σημαντική αύξηση των αγοραστικών μεριδίων της Gazprom στις αγορές της Ε.Ε., καθώς το 2017 η ρωσική εταιρία εξήγαγε 159 ΔΚΜ τα οποία αντιστοιχούν στο 45,5% του συνόλου των ευρωπαϊκών εισαγωγών και το 34% της τελικής κατανάλωσης αερίου.

*Συγκριτικά με το 2012, οι ρωσικές εξαγωγές ως τμήμα των συνολικών ευρωπαϊκών εισαγωγών αυξήθηκαν κατά περίπου 50%.*¹⁹ Τα κράτη της Κεντρικής Ευρώπης και κυρίως της Βαλκανικής - αν και διαθέτουν (πλην της Ελλάδος) μεγάλα στρατηγικά αποθέματα αερίου- δεν έχουν ακόμη ουσιαστική πρόσβαση σε εναλλακτικές πηγές τροφοδοσίας είτε μέσω LNG είτε μέσω αγωγών από τη Νορβηγία ή την Αλγερία, κάτι που η Ελλάδα θα μπορέσει να αξιοποιήσει θεωρητικά μέσα από την ανάστροφη ροή του TAP μετά το 2020. Μεταξύ αυτών των χωρών η Βουλγαρία και η Ελλάδα είναι οι πλέον ευάλωτες, καθώς οι ρωσικές εξαγωγές καλύπτουν αντίστοιχα το 90% και 60% της τελικής κατανάλωσής τους σε αέριο, ενώ το φυσικό αέριο αυξάνεται συνεχώς ως τμήμα της ενεργειακής τους κατανάλωσης.

Η κατάσταση θα βελτιωθεί μετά την ενεργοποίηση του δικτύου TAP το 2020, αλλά δεν θα μεταβάλλει δομικά τα δεδομένα της εξάρτησης από τη Ρωσία. Το σχέδιο South Stream που εγκαταλείφθηκε το Δεκέμβριο του 2014 θα επιχειρούσε ακριβώς να εξαλείψει αυτόν τον κίνδυνο και είχε ως βασική του αποστολή να προσφέρει στη Ν.Α. Ευρώπη την ίδια θωράκιση διαμετακόμισης που προσφέρει ο Nord Stream στις χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης, και δευτερευόντως στην Αυστρία και την Ιταλία, καθώς αμφότερες μπορούν να λαμβάνουν μέρος του δυνητικώς απολεσθέντος ρωσικού αερίου από την Ουκρανία μέσω του γερμανικού δικτύου αγωγών και συγκεκριμένα του αγωγού OPAL και του αγωγού TAG (Trans Alpine Gas).

¹⁷ European Commission, *EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2014*, (Brussels: 2012), σελ.26

¹⁸ European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: EU Energy Security Strategy*, Brussels, 28.05.2014, COM (2014) 330 final, σελ.2.

¹⁹ *BP Statistical Review of World Energy 2018*, (BP: June 2018), σελ.28-29 και σελ.34.

Αυτή η επιδίωξη είναι απολύτως συμβατή με την ευρωπαϊκή ενεργειακή πολιτική για την ασφάλεια διαμετακόμισης. Κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει την Ελλάδα ότι ακολουθεί αντι-ευρωπαϊκή πολιτική υποστηρίζοντας την προέκταση του TurkStream προς την Ιταλία μέσα από την Ελλάδα την ώρα που απλά ακολουθεί εν προκειμένω το παράδειγμα της Γερμανίας και της Γαλλίας. Για τη Ρωσία ο στόχος της σχεδόν πλήρους αντικατάστασης έως το 2020 της ουκρανικής όδευσης για την διαμετακόμιση περίπου του ήμισυ των εξαγωγών της προς την Ε.Ε. και την Τουρκία, αποτελεί πάγια επιδίωξη του Κρεμλίνου την οποία υλοποιεί με ταχείς ρυθμούς ήδη εδώ και μια δεκαετία.

Το σχέδιο κατασκευής του δεύτερου δίδυμου συστήματος αγωγών Nord Stream 2, που εξαγγέλθηκε από τη Μόσχα τον Ιούνιο του 2015, και βρίσκεται σε τροχιά υλοποίησης παρά τις αντιδράσεις της Πολωνίας, των Βαλτικών κρατών, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των κυρώσεων των ΗΠΑ,²⁰ ακολουθεί την ίδια ακριβώς στρατηγική λογική διασφάλισης των πηγών διαμετακόμισης αερίου της Ε.Ε. Το σχέδιο έχει την ισχυρή πολιτική στήριξη της γερμανικής κυβέρνησης και της γερμανικής βιομηχανίας για τον επιπρόσθετο λόγο ότι μετατρέπει τη Γερμανία στο σημαντικότερο κράτος-διαμετακομιστή για την εμπορία του ρωσικού αερίου σε ολόκληρη την Ευρώπη. Για τη Ρωσία ενδεχόμενη υλοποίηση του South Stream θα ολοκλήρωνε την εξάλειψη του ουκρανικού κινδύνου διαμετακόμισης και θα μείωνε το ενδεχόμενο διαμετακομιστικής εξάρτησης τόσο της Ρωσίας όσο και της Ευρώπης από τον τουρκικό παράγοντα που ήδη αποτελεί τον αναπόφευκτο εταίρο της Ευρώπης σε ότι αφορά την υλοποίηση της αντιρωσικής στρατηγικής του Νοτίου Διαδρόμου.

Μια υλοποίηση της στρατηγικής του South Stream μέσω του Turkish Stream θα αναδείκνυε την Τουρκία ως στρατηγικό εταίρο διαμετακόμισης αερίου και της Ρωσίας. Για αυτόν ακριβώς το λόγο καθίσταται γεωστρατηγικά επιβεβλημένη και η επιδίωξη να ισοσκελισθεί αυτή η τουρκική γεωπολιτική αναβάθμιση από μια αντίστοιχη ελληνική αναβάθμιση στα μάτια της Ρωσίας και των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων (Γαλλία, Ιταλία) που έχουν το συμφέρον να στηρίξουν την υλοποίηση του South Stream ως Greek Stream και της προέκτασης του στην Ιταλία πιθανότατα μέσω του ελληνο-ιταλικού διασυνδετήριου αγωγού IGI/Poseidon.

Μετά την κατάρρευση του South Stream το Δεκέμβριο του 2014, η νέα ρωσική στρατηγική επιδιώκει κατά τα φαινόμενα να μεταφέρει όλο το κόστος υλοποίησης του έργου σε ευρωπαϊκούς ώμους από τη στιγμή που το αέριο θα διαμετακομίζεται μέσα από το ευρωπαϊκό έδαφος. Από τον Δεκέμβριο του 2014 η Μόσχα επιχείρησε και επιχειρεί να περάσει το μήνυμα ότι δεν επιδιώκει να έχει ούτε μια μετοχή στην κοινοπραξία που θα υλοποιήσει το ευρωπαϊκό σκέλος του Turkish Stream, αλλά ταυτόχρονα δεν θα κατέβαλλε ούτε ένα ευρώ για την κατασκευή του.

²⁰<https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-sanctions-nordstream/us-sanctions-unlikely-to-hamper-gazprom-financing-of-nord-stream-2-executive-to-paper-idUSKBN1JQ10S>

Θα έφερνε το αέριο στα ελληνοτουρκικά σύνορα και ας ερχόντουσαν από εκεί να το παραλάβουν οι Ευρωπαίοι πελάτες της, κάτι που θα εξουδετέρωνε και τις σχετικές αμερικανικές κυρώσεις. Εάν αυτή η επιχειρηματολογία επιδιώκει να ανακαλύψει μια οδό παράκαμψης του ευρωπαϊκού δικαίου ανταγωνισμού μάλλον δεν ήταν επαρκώς σχεδιασμένη. Προφανώς αυτό διέλαθε και της προσοχής της πρώτης κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ το 2015, χωρίς να έχει μέχρι στιγμής βρεθεί λύση για το πώς θα συμβιβασθεί το κενό μεταξύ των δύο πλευρών.

Ο τελικός στόχος της Ε.Ε. είναι να αποκλείσει στην πράξη τη συμμετοχή της Gazprom στην ιδιοκτησία ή τη διαχείριση του έργου σε ποσοστό άνω του 50% ή τη δέσμευση της δυναμικότητας του δικτύου από τη Gazprom σε ποσοστό άνω του 50%, για όσο τουλάχιστον χρόνο η ρωσική κυβέρνηση επιμένει να διατηρεί το μονοπώλιο της Gazprom επί των χερσαίων εξαγωγών αερίου.

Αυτό σημαίνει ότι εάν ο Greek Stream και ο IGI/Poseidon θα κατασκευασθούν χωρίς την παραμικρή ρωσική χρηματοδότηση, τότε μάλλον πρόκειται περί ασκήσεων επί χάρτου. Η Ελλάδα δεν έχει τα χρήματα για να κατασκευάσει τον Greek Stream για όσο χρονικό διάστημα δεν συμμετάσχουν σε αυτό και εκείνες οι μεγάλες ευρωπαϊκές εταιρείες που θα καταναλώσουν και την πλειοψηφία του διαμετακομιζόμενου ρωσικού αερίου, ενώ είναι μάλλον αμφίβολο ότι οι ευρωπαίοι πελάτες της Gazprom θα επωμιστούν από μόνοι τους όλο το κόστος κατασκευής του δικτύου.

Κανένα δε από τα κράτη αυτά, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδος, δεν θα πρέπει να έχει την εντύπωση ότι θα διατεθούν ευρωπαϊκά κονδύλια για την κατασκευή του Greek Stream. Υπό αυτούς τους όρους είναι ασαφές το κατά πόσο η Ρωσία θα αποδεχθεί τον έλεγχο ποσοστού στη διοίκηση/διαχείριση του αγωγού σε επίπεδο μικρότερου του 50% και εδώ ακριβώς εντοπίζεται το αδιέξοδο.

Ο μετασχηματισμός, ωστόσο, του Turkish Stream σε σχέδιο 2 αντί 4 αγωγών όπως ίσχυε με τον South Stream έγινε τον Οκτώβριο του 2016 και εξορθολογίζει την παράλληλη υλοποίηση της β' φάσης του Nord Stream. Η ρωσοτουρκική διακρατική συμφωνία που υπογράφηκε στην Κων/πόλη τον Οκτώβριο του 2016 αποτελεί μια ιδιαίτερος σημαντική εξέλιξη για την ενεργειακή σκακιέρα της περιοχής, καθώς διασφαλίζει την οριστική και πλήρη απεξάρτηση του ρωσοτουρκικού εμπορίου φυσικού αερίου από το υψηλό πολιτικό ρίσκο των ρωσο-ουκρανικών σχέσεων ενδυναμώνοντας τις διμερείς τουρκο-ρωσικές σχέσεις.

Παράλληλα η προοπτική κατασκευή ενός Turkish Stream 2 δυναμικότητας 16 ΔKM/E δημιουργεί νέες ευκαιρίες ελληνορωσικής συνεργασίας για τη διαμετακόμιση και ρωσικού αερίου προς την Ευρώπη μέσω Ελλάδος, είτε αυτό επιτευχθεί μέσω της αναγέννησης του ελληνικού τμήματος του South Stream και την κατασκευή του ελληνοϊταλικού αγωγού IGI/Poseidon, είτε αυτό επιτευχθεί - πράγμα πιο δύσκολο- μέσω της διοχέτευσης ρωσικού αερίου στο δια-Αδριατικό αγωγό TAP κατά τη φάση διεύρυνσης της δυναμικότητας του από τα 10 ΔKM/E στα 20 ΔKM/E.

Οποιαδήποτε από τις δύο εναλλακτικές επιλεγεί θα πρέπει να είναι απολύτως σύμφωνη με την κείμενη ευρωπαϊκή νομοθεσία του λεγόμενου Γ' Πακέτου απελευθέρωσης των αγορών ενέργειας της Ε.Ε. και τις επερχόμενες ρυθμίσεις της Ευρωπαϊκής Ενεργειακής Ένωσης. Αυτό δεν είναι μόνο νομικά και ρυθμιστικά αναγκαίο. Είναι και γεωπολιτικά επιβεβλημένο με δεδομένη την αντίθεση των ΗΠΑ. Σε διαφορετική περίπτωση η Ελλάδα θα πρέπει να προετοιμασθεί σοβαρά για το ενδεχόμενο μετατόπισης της διαμετακομιστικής της εξάρτησης από τη Βουλγαρία στην Τουρκία σε περίπτωση που η Ρωσία δεν συνεχίσει να χρησιμοποιεί την υφιστάμενη ουκρανική οδό μετά το 2019.

Ο τουρκο-ρωσικός αγωγός Turkstream που συμφωνήθηκε στις 12 Οκτωβρίου 2016 επιδιώκει να αντικαταστήσει πλήρως τη λειτουργία του σοβιετικής κατασκευής αγωγού των ανατολικών Βαλκανίων TBL (από τον οποίο τροφοδοτείται και η Ελλάδα μέσω του βουλγαρικού κόμβου) έτσι ώστε να προστατευθεί η ευρύτερη περιοχή της Κων/πολης από το ενδεχόμενο μιας νέας ρώσο-ουκρανικής σύγκρουσης που θα καταλήξει σε διακοπή και της τουρκικής τροφοδοσίας όπως έγινε το 2006 και το 2009.

Ο αγωγός αυτός, Turkish Stream 1, θα συνδέσει το λιμάνι της Άναπα με την πόλη Κιγίκου της Ανατολικής Θράκης διατρέχοντας τον πυθμένα της Μαύρης Θάλασσας σε μια απόσταση 900 περίπου χλμ. και θα έχει μια μεταφορική δυνατότητα 15,75 ΔΚΜ/Ε. Το υποθαλάσσιο τμήμα του Turkish Stream 1 ολοκληρώθηκε τον Απρίλιο του 2018, ενώ έως τα τέλη του 2018 αναμένεται να έχει κατασκευασθεί και το δεύτερο υποθαλάσσιο σκέλος του δικτύου.²¹ Ο Turkish Stream σε σχέση με τον South Stream έχουν τις ακόλουθες σημαντικές διαφορές:

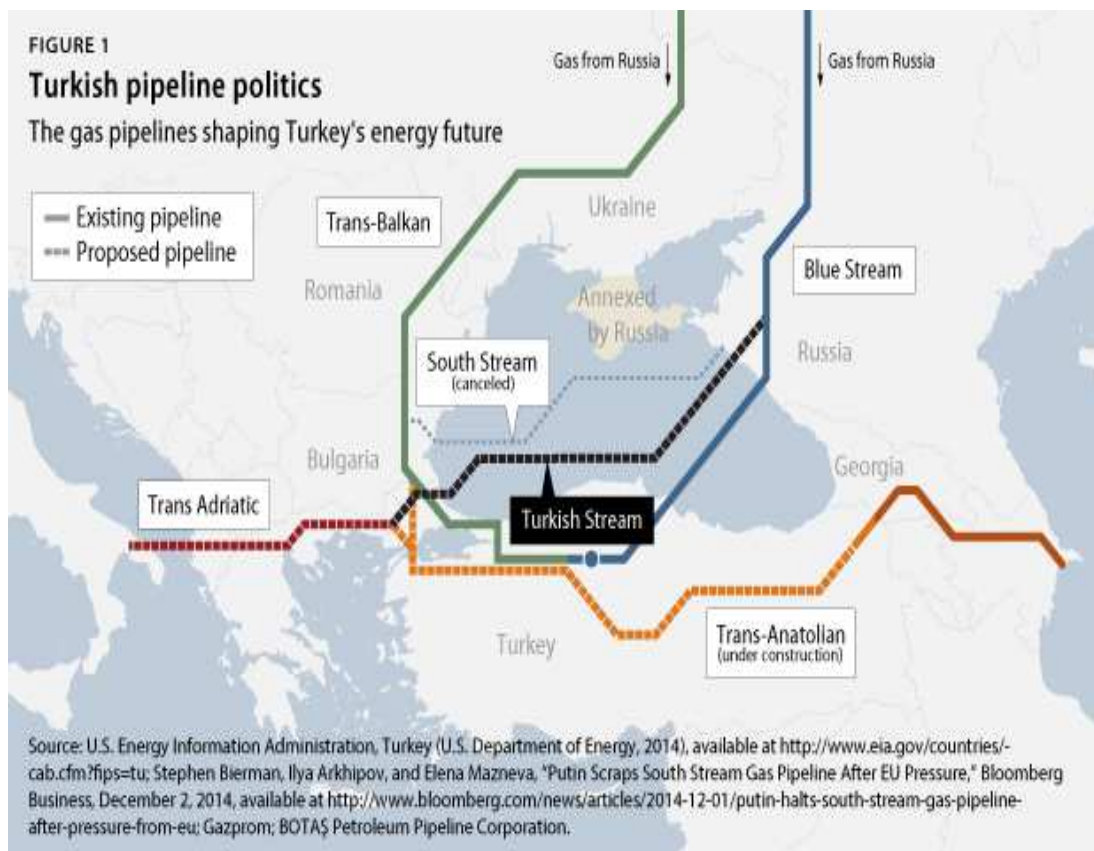
(α) Το σύστημα του South Stream θα αποτελείτο από 4 παράλληλες γραμμές αγωγών έκαστος με δυναμικότητα 15,75 ΔΚΜ/Ε, εκ των οποίων ο πρώτος θα κάλυπτε αποκλειστικά τις ανάγκες της Τουρκίας ενώ οι υπόλοιπες τρεις γραμμές θα προσανατολιζόνταν προς τους πελάτες της Gazprom στη Βόρεια Ιταλία, την Κεντρική Ευρώπη και τη Βαλκανική (Σερβία, ΠΓΔΜ, Βουλγαρία και Ελλάδα). Το σύστημα Turkish Stream έχει μόνο το 50% της δυναμικότητας του South Stream, με την πρώτη γραμμή να είναι αφιερωμένη αποκλειστικά στις ανάγκες της Τουρκίας και τη δεύτερη γραμμή να στοχεύει στην κάλυψη των αναγκών της Ελλάδας και της Ιταλίας με ανοικτό το ενδεχόμενο διοχέτευσης του ρωσικού αερίου σε Σερβία, Βουλγαρία και ΠΓΔΜ μέσα από το παλιό δίκτυο αγωγών με αντίστροφη χρήση του ΕΣΦΑ στο σημείο επαφής του με το Βουλγαρικό δίκτυο αγωγών στην περιοχή του Προμαχώνα.

(β) το 50% της δυναμικότητας του παλαιού σχεδίου του South Stream θα μεταφέρεται πλέον μέσω της β' φάσης επέκτασης του δικτύου Nord Stream. Το σχέδιο προβλέπει την κατασκευή δύο παράλληλων γραμμών, δυναμικότητας 15,75 ΔΚΜ/Ε έκαστος, που θα επιτρέψει στη Ρωσία να καλύψει μέσω Γερμανίας τις ανάγκες Αυστρίας, Τσεχίας, Ουγγαρίας και Σλοβακίας. Το σχέδιο

²¹ <https://www.reuters.com/article/gazprom-turkstream/rpt-russias-gazprom-says-sea-portion-of-turkstream-first-line-completed-idUSL8N1S72FD>

αυτό ουσιαστικά καλύπτει το μεγαλύτερο κομμάτι των πελατών της Gazprom στην Κεντρική Ευρώπη που ως αγοραστικό μερίδιο εξαγωγών για τη ρωσική εταιρία είναι σπουδαιότερο σε αναλογία 3:1 συγκριτικά με το σύνολο των υφιστάμενων αγορών της σε Ελλάδα, Βουλγαρία, ΠΓΔΜ και Σερβία.

(γ) Η σημαντικότερη χώρα διαμετακόμισης του σχεδίου South Stream ήταν η Βουλγαρία, από την οποία τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία θα έπρεπε να λάβουν το ρωσικό αέριο που αντιστοιχεί και για τις δύο χώρες περίπου στο 60% της καθαρής κατανάλωσης φυσικού αερίου. Πέραν αυτού η Ελλάδα δεν διαδραμάτιζε κανένα διαμετακομιστικό ρόλο υπό τον South Stream, ενώ υπό το σχέδιο Turkish Stream η Ελλάδα μπορεί να καταστεί η σημαντικότερη χώρα διαμετακόμισης ρωσικού αερίου για την Νότια Ευρώπη και την Ιταλία εάν φυσικά κατασκευαστεί ο IGI/Poseidon.

Αντιθέτως η επιλογή της Ελλάδος ως βασικής χώρας υλοποίησης του Turkish Stream 2:

(α) θα διασφαλίζει εις το διηνεκές το 50%-65% των μακροπρόθεσμων αναγκών της χώρας σε φυσικό αέριο δίνοντας της τη δυνατότητα, όπως ακριβώς κάνει τώρα η Τουρκία να διαπραγματευθεί περαιτέρω σημαντικές εκπτώσεις στην υπάρχουσα τιμή εισαγωγής ρωσικού αερίου, κάτι που έχει προηγουμένο στις διαπραγματεύσεις της Gazprom ανά την Ευρώπη.

(β) Θα αυξήσει την ενεργειακή ασφάλεια της χώρας καθώς θα εξαλείψει τον διαμετακομιστικό κίνδυνο που σήμερα υπάρχει λόγω της διαμετακόμισης των ελληνικών ποσοτήτων μέσω Ουκρανίας, την ώρα που η Ελλάδα δεν διαθέτει και μέσα στην επόμενη 5-7ετία είναι μάλλον δύσκολο να αποκτήσει υποδομές στρατηγικής αποθήκευσης αερίου.

(γ) Θα αναδείξει την Ελλάδα σε χώρα διαμετακόμισης του ρωσικού αερίου προς τη Βουλγαρία και την ΠΓΔΜ, που στην περίπτωση της Σόφιας θα αναλογεί στα 2/3 των αναγκών της μετά το 2020 και στο 100% των αναγκών των Σκοπίων. Ήδη από τον Φεβρουάριο του 2016 οι ρωσικές προθέσεις προς αυτήν την κατεύθυνση έχουν διαφανεί από την υπογραφή του πρωτοκόλλου «νεκρανάστασης» του σχεδίου IGI/Poseidon μεταξύ ΔΕΠΑ-Edison/EDF-Gazprom που μετεξελίχθηκε σε συμφωνία αρχών τον Μάιο του 2017.²² Η υλοποίηση του Greek Stream θα μετατρέψει την Ελλάδα στη σημαντικότερη χώρα-διαμετακόμισης ρωσικού αερίου σε όλη τη Βαλκανική.

Οι συμφωνίες αυτές ωστόσο δεν μπορούν να εγγυηθούν ενδεχόμενη υλοποίηση του σχεδίου, δεδομένου ότι η συμφωνία σε αυτό το στάδιο αφορούσε μόνο το υποθαλάσσιο τμήμα ενός ευρύτερου δικτύου αγωγών που θα πρέπει να ακολουθήσει τη διαδρομή του πάλαι ποτέ ITGI (Interconnector Turkey-Greece-Italy). Ο ITGI είναι το αρχικό σχέδιο αγωγών που ανταγωνιζόταν τον TAP έως την απόρριψη του από την κοινοπραξία του Shah Deniz το Φεβρουάριο του 2012. Η Αθήνα και η ΔΕΠΑ καλούνται να εμπλέξουν τη Gazprom στη χρηματοδότηση του χερσαίου τμήματος του σχεδίου από τα Ελληνοτουρκικά σύνορα έως το Ιόνιο, καθώς σε διαφορετική περίπτωση η κατασκευή του καθίσταται εξαιρετικά αμφίβολη.²³

Τον Ιούλιο του 2018 οι εταίροι του IGI, Edison και ΔΕΠΑ, χωρίς ωστόσο την παραμικρή συμμετοχή της Gazprom, υπέβαλλαν στη ΡΑΕ αίτηση για την αδειοδότηση ενός νέου δικτύου αγωγών που ακολουθεί πορεία παράλληλη με τον αρχικό ITGI και θα λειτουργήσει ως ΑΣΦΑ κατά τα πρότυπα του TAP.²⁴ Ο IGI έχει το συγκριτικό πλεονέκτημα να έχει διασφαλίσει το σύνολο των αδειών που απαιτούνται για την υλοποίηση του σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Η μεταφορική του δυναμικότητα κυμαίνεται μεταξύ 10,5-11,5 ΔΚΜ/Ε.

Με αναβαθμίσεις στον τομέα των συμπιεστών η Edison εκτιμά ότι μπορεί να αυξήσει περαιτέρω τη δυναμικότητα του έως τα 15 ΔΚΜ/Ε, αν και αυτό μάλλον θα είναι μεσοπροθέσμως αχρείαστο εάν κανείς λάβει υπόψιν του το γεγονός ότι από τα 15,75 του Turkish Stream II τα 6 με 6,5 ΔΚΜ/Ε θα πρέπει να παραμείνουν σε Ελλάδα, Βουλγαρία και ΠΓΔΜ σε περίπτωση που οι Ρώσοι πάψουν να χρησιμοποιούν την ουκρανική οδό μετά το 2019, ενώ οι ανάγκες μπορεί να

²² <http://www.kathimerini.gr/912391/article/epikairothta/politikh/g-tsipras-nea-dedomena-gia-thn-ellada-an-kataskeyastei-ones-agwgos-north-stream-ii>

²³ <https://www.euractiv.com/section/energy/news/greek-crisis-kills-itgi-pipeline-project/>

²⁴ <https://energypress.gr/news/adeia-os-eniaio-ergo-asfa-apo-ellinotyrkika-synora-os-italia-diekdikei-o-itgi-poseidon-market>

αυξηθούν στα 8,5 εάν συμπεριληφθεί σε αυτή τη στρατηγική και η Σερβία που είναι σημαντική αγορά για τη Gazprom και για γεωπολιτικούς λόγους. Το 2017 η ρωσική εταιρία εξήγαγε σε αυτές τις τέσσερις χώρες συνολικά 8,44 ΔΚΜ.²⁵

Η υλοποίηση ωστόσο τόσο του IGI, όσο και του ελληνικού τμήματος του Turkish Stream 2 (που μπορούμε να ονοματίσουμε Greek Stream) κάθε άλλο παρά δεδομένη μπορεί να θεωρηθεί καθώς η Βουλγαρία μαζί με την Τουρκία προωθούν εναλλακτικές οδεύσεις που εάν χρησιμοποιήσουν το υφιστάμενο δίκτυο αγωγών της ανατολικής βαλκανικής Trans-Balkan σε αντίστροφη ροή, θα εξουδετερώσουν τον Greek Stream καθώς δεν θα χρειαστεί να βρεθούν δισεκατομμύρια για την κατασκευή νέων υποδομών όδευσης όπως θα ισχύσει στην περίπτωση του IGI/ITGI.²⁶

Πέραν αυτού επιλογή του IGI είναι προφανώς πολύ πιο πολύπλοκη και πολύ πιο ακριβή συγκριτικά με την επιλογή της Gazprom να δεσμεύσει το 100% της β' φάσης δυναμικότητας του TAP που θα αυξήσει τη διαμετακομιστική ικανότητα του αγωγού από τα 10 στα 20 ΔΚΜ/Ε, αλλά κάτι τέτοιο θα πρέπει και πάλι να διασφαλίσει άδεια εξαίρεσης από τους κανονισμούς της TPA (Third Party Access), προϋπόθεση που άλλωστε ισχύει και με τη βουλγαρική εναλλακτική μέσω ενός ανάστροφου TBL.²⁷

Εάν τελικά λυθεί το ρυθμιστικό πρόβλημα της Gazprom και η ρωσική εταιρία συμμορφωθεί με το ευρωπαϊκό δίκτυο, τότε η επικρατέστερη θα είναι και η λιγότερο κοστοβόρα από τις τρεις εναλλακτικές, δηλαδή η χρήση του υφιστάμενου TBL σε ανάστροφη ροή. Η πρωτοφανής ψυχρότητα που επικρατεί από τον Ιούλιο του 2018 στις ελληνορωσικές σχέσεις ενισχύει ακόμη περισσότερο την πιθανότητα επικράτησης της βουλγαρικής εναλλακτικής έναντι των δύο επιλογών (ITGI, TAP) που διέρχονται μέσα από την Ελλάδα.

Η εξαίρεση του TAP από τους όρους του TPA που φτάνει στο 100% της μεταφορικής του δυναμικότητας δόθηκε μόνο για την πρώτη φάση της δυναμικότητας των 10 ΔΚΜ/Ε του αζερικού, όχι του ρωσικού, αερίου. Ασχέτως του συμβιβασμού που επετεύχθη μεταξύ Gazprom-E.E. για την έρευνα μονοπωλιακής θέσης της Gazprom σε αγορές της Ανατολικής Ευρώπης, δεν πρέπει να θεωρείται καθόλου βέβαιο ότι η E.E. θα φανεί εκ νέου τόσο «γενναιοδωρη» εάν το αέριο που θα περάσει από τον IGI θα είναι αυτή τη φορά ρωσικό, ιδίως εάν αυτό επιχειρήσει να δεσμεύσει και το 100% της διατιθέμενης δυναμικότητας του ελληνοϊταλικού αγωγού. Το ζήτημα εν προκειμένω δεν είναι ρυθμιστικό, είναι αμιγώς πολιτικό.

²⁵ Συγκεκριμένα η Gazprom εξήγαγε 2,93 ΔΚΜ στην Ελλάδα, 3,33 στη Βουλγαρία, 2,12 στη Σερβία και 0,06 στα Σκόπια, <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/> (πρόσβαση: 05/07/2018).

²⁶ James Henderson & Jack Sharples, *Gazprom in Europe-two "Anni Mirabiles", but can it continue*, Oxford Institute for Energy Studies, (Oxford: March 2018), p.23.

²⁷ <https://energypress.gr/news/n-meletis-diplo-paihni-di-apo-ti-voylgaria-stoys-ago-goys>

4. Το Ενεργειακό Υπόβαθρο της Ελληνικής ΑΟΖ και η Διελκυστίνδα της Νοτιοανατολικής Μεσογείου υπό το πρίσμα του Τουρκικού Νέο-οθωμανισμού

Μπορεί, όπως προαναφέρθηκε, η επιδίωξη εξερεύνησης του δυνητικού ενεργειακού πλούτου της χώρας να μην αποτέλεσε το βασικό κίνητρο για την πολιτική «Ελλάς επί 4» που ακολουθήθηκε κατά την περίοδο της διακυβέρνησης Καραμανλή, αλλά η αρχική επίτευξη συμφωνίας με την Αλβανία το 2009 δημιούργησε τετελεσμένα που οι μετέπειτα κυβερνήσεις αξιοποίησαν ακριβώς για επιφέρουν την αναγέννηση του ελληνικού τομέα εξερεύνησης υδρογονανθράκων. Παρά τις διαμαρτυρίες της Αλβανίας, το ανώτατο δικαστήριο της οποίας επενέβη για να ακυρώσει τη συμφωνία κατόπιν τουρκικής προτροπής τον Ιανουάριο του 2010,²⁸ η Αθήνα θεώρησε τη γραμμή που είχε συμφωνηθεί ως τετελεσμένο όριο εθνικής κυριαρχίας και μάλιστα κατά τρόπο που αναγνώριζε πλήρη επήρεια στα νησιά των Οθωνών που βρίσκονται βόρεια της Κέρκυρας.

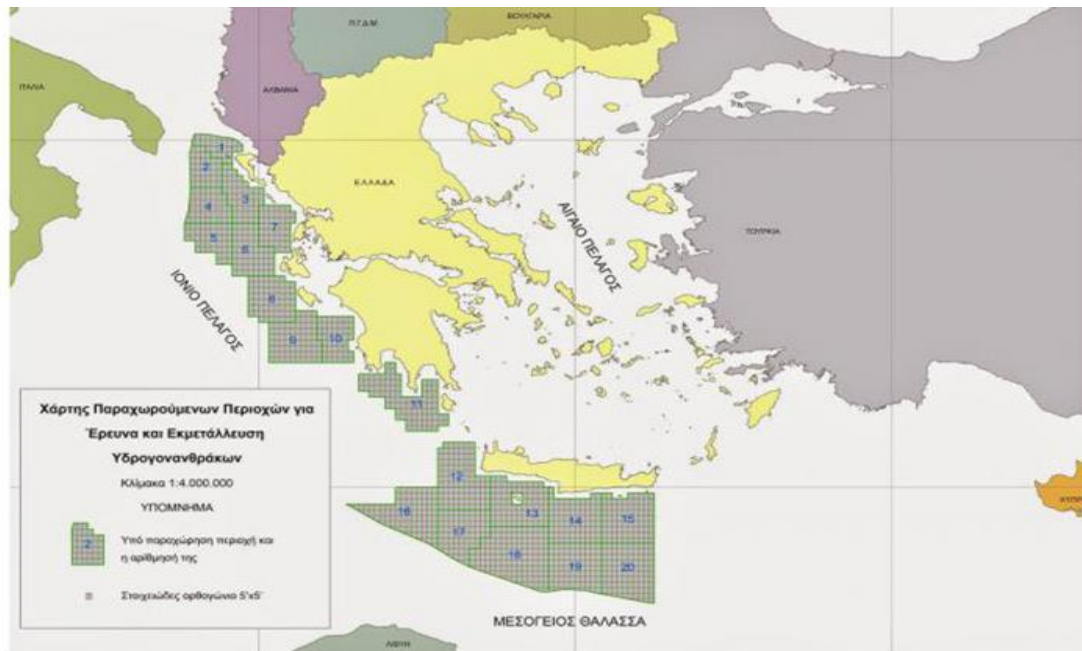
Η συμφωνία αυτή που δεν πρέπει προφανώς να αναθεωρηθεί επ' ουδενί λόγο από την Αθήνα δημιουργούσε ένα θετικό προηγούμενο έναντι των αίολων τουρκικών τοποθετήσεων ότι νησιά που είναι πολύ κοντά στην ακτή άλλης χώρας δεν δικαιούνται υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ, επιχείρημα που μεταξύ άλλων χρησιμοποίησε το Αλβανικό δικαστήριο για να ακυρώσει τη συμφωνία του 2009. Αυτό ακριβώς αποτύπωσε ο χάρτης του Αυγούστου του 2011 με τον οποίο η Αθήνα οριοθέτησε τη θαλάσσια περιοχή των 220.000 χλμ² από τους Οθωνούς έως το νότιο τμήμα του νομού Λασιθίου ως ζώνη ενάσκησης κυριαρχικών δικαιωμάτων και συγκεκριμένα της εκτέλεσης σεισμογραφικών μελετών.

Ο χάρτης αυτός προφανώς πάει πολύ πιο πέρα από τη διμερή ελληνο-αλβανική μεθόριο, επιβεβαιώνοντας την ελληνο-ιταλική συμφωνία καθορισμού υφαλοκρηπίδας του 1977, ενώ παράλληλα οριοθετεί την ελληνική «οικονομική» υφαλοκρηπίδα έναντι της Λιβύης κατά τρόπο που ακυρώνει παλαιότερες διεκδικήσεις του καθεστώτος Καντάφι της περιόδου 2004 οι οποίες διεκδικούσαν μεγάλα τμήματα της Ελληνικής ΑΟΖ ορίζοντας μάλιστα το 2005 ζώνη προστασίας αλιείας συνολικού εύρους 74 ν.μ.²⁹

²⁸ Γιάννης Βαλινάκης, «Ελλάς επί 4: Πώς εξελίχθηκαν οι προσπάθειες για τις ΑΟΖ και...σταμάτησαν το 2009», *Foreign Affairs Hellenic Edition*, (Ιούνιος 2012), <https://www.foreignaffairs.gr/articles/68831/giannis-balinakis/to-sxedio-%C2%ABellas-epi-tessera-%C2%BB>

²⁹ Βαλινάκης, ό.π.

Οριοθέτηση Ελληνικών Θαλασσίων Ζωνών με τα τεμάχια εξερεύνησης Υδρογονανθράκων του Ιουλίου 2014³⁰

Οι εν λόγω μελέτες που ανατέθηκαν το 2012 στην νορβηγική εταιρία PGS οδήγησαν το 2014 στη χάραξη θαλάσσιων τεμαχίων με βάση την ελληνοαλβανική συμφωνία του 2009. Κατόπιν μιας χρονοβόρας περιόδου, οι ελληνικές γραφειοκρατικές διαδικασίες κατέληξαν το 2017 στην ανάθεση μέρος αυτών των τεμαχίων, συμπεριλαμβανομένων περιοχών που αμφισβητήθηκαν από αλβανικής πλευράς, σε διεθνείς πετρελαϊκές κοινοπραξίες μεταξύ των οποίων η γαλλική Total και η γαλλο-ιταλική Edison, οι οποίες συμπαρατάχθηκαν πλήρως με την ελληνική άποψη. Οι προκαταρκτικές διεργασίες για την εξερεύνηση του τεμαχίου 2 στο Ιόνιο ξεκίνησαν τον Μάρτιο του 2018 από την κοινοπραξία ΕΛΠΕ-Total-Edison ενώ η πρώτη γεώτρηση αναμένεται μέσα στο 2020.³¹

Από γεωπολιτικής άποψης, η έντονη δραστηριοποίηση αυτών των εταιριών δημιουργεί τετελεσμένα παγίωσης των ελληνικών συμφερόντων όπως αυτά έχουν ορισθεί με βάση το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας στη συμφωνία του 2009, ενώ το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και έναντι της Λιβύης, η κυβέρνηση της οποίας δεν ήγειρε ενστάσεις στο χάρτη του 2011. Σε κάθε περίπτωση, παρά το γεγονός ότι το 2014 δεν κατατέθηκαν προτάσεις για την ανάληψη των δικαιωμάτων εξερεύνησης και παραγωγής σε κανένα από τα εννέα «τεμάχια» νοτίως της

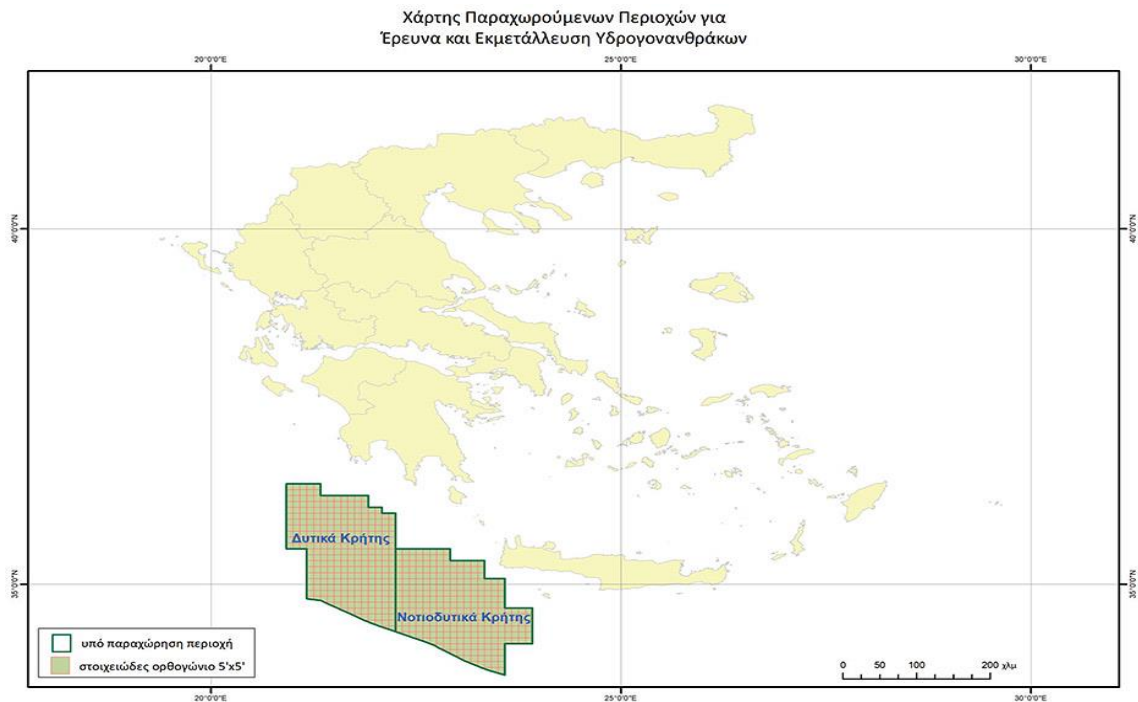
³⁰ <https://energypress.gr/news/poia-einai-ta-20-blocks-opoy-tha-ginoy-n-ereynes-gia-petrelaio-kai-aerio-ta-9-vrskontai-stin>

³¹ <https://energypress.gr/news/total-elpizoyme-oti-oi-ereynes-mas-tha-choyn-epityhia>

Κρήτης, η κατάσταση αρχίζει να μεταβάλλεται μετά το ενδιαφέρον που εξέφρασαν το 2017 οι Exxon και Total για τμήματα των οριοθετημένων τεμαχίων. Οι εν λόγω περιοχές που παρουσιάζονται στο χάρτη που ακολουθεί δόθηκαν σε διαγωνιστική διαδικασία τον Αύγουστο του 2017 και κατακυρώθηκαν στην αμερικανογαλλική κοινοπραξία από την πλευρά του Υπουργείου Ενέργειας τον Ιούλιο του 2018, με την κύρωση τους από τη Βουλή να αναμένεται έως το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους.³²

Η αναμενόμενη δραστηριοποίηση της Exxon και της Total στα θαλάσσια τεμάχια που βρίσκονται νότια και νότιο-δυτικά της Κρήτης που αναμένεται να ξεκινήσουν μέσα στο 2019 με την προοπτική γεώτρησης έως το 2020/2021, θα ενισχύσουν ακόμη περισσότερο την καθ' όλα νόμιμη ελληνική θέση που ακολουθεί την αρχή της μέσης γραμμής, μολονότι λόγω του συνεχιζόμενου εμφυλίου πολέμου δεν έχει καταστεί δυνατή μια ολιστική διαπραγμάτευση επί του ζητήματος οριοθέτησης των θαλασσιών ζωνών με τη συγκεκριμένη χώρα, κάτι που θα έπρεπε να επιδιωχθεί από την πλευρά των Αθηνών το συντομότερο δυνατόν, μόλις επιτευχθεί η σχετική πολιτική σταθεροποίηση της συγκεκριμένης χώρας.

Περιοχές Παραχώρησης στην κοινοπραξία Total/Exxon Mobil του Ιουλίου 2018³³

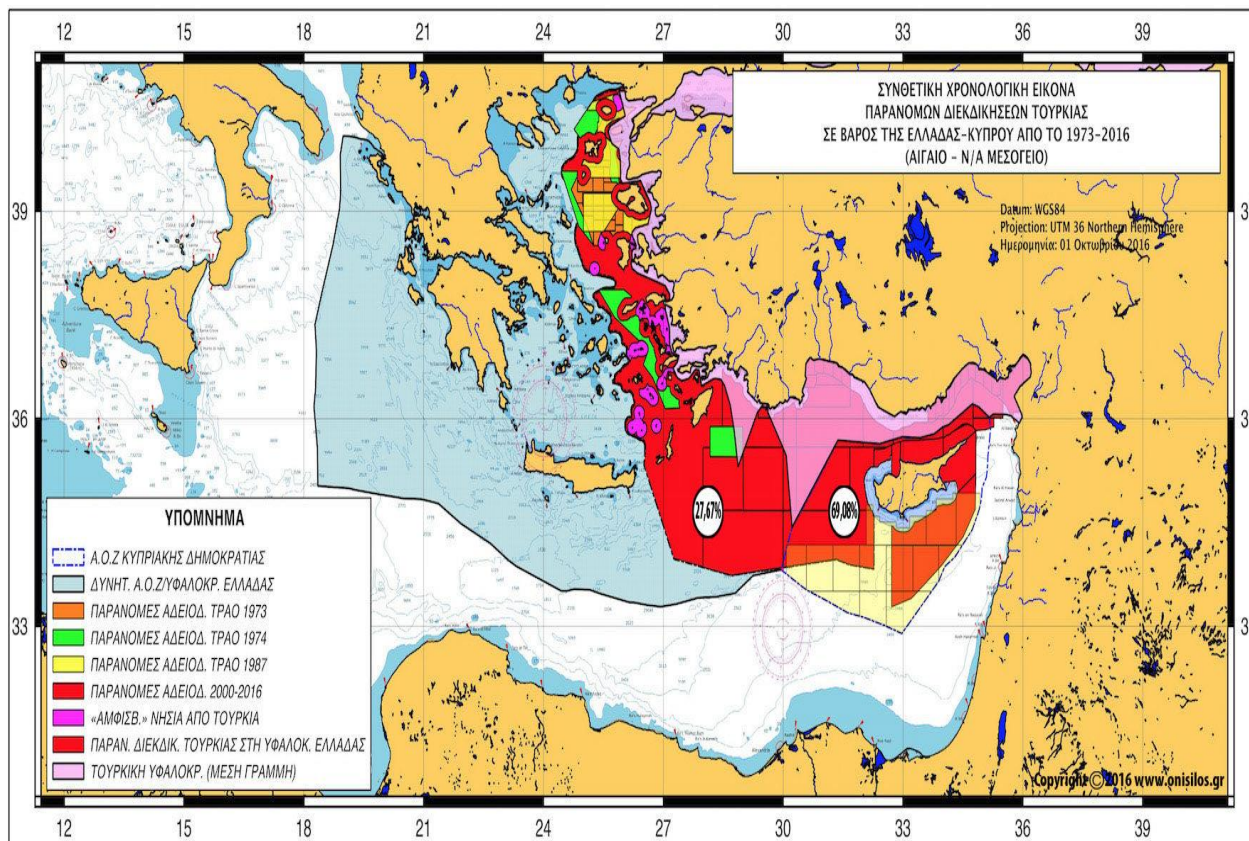

³² <https://energypress.gr/news/hr-kolonas-ydrogonanthrakes-ta-epomena-vimata-gia-tis-symvaseis-parahorisis>

³³ <http://www.euro2day.gr/news/economy/article/1561570/anarththhkan-oi-hartes-gia-tis-ereynes-ydrogonanth.html>

Πρέπει εν προκειμένω να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο αυτό τα συμφέροντα της Ελλάδος προφανώς και ταυτίζονται με εκείνα της Αιγύπτου και των Η.Α.Ε. και όχι της υποστηριζόμενης από την Τουρκία και το Κατάρ Μουσουλμανικής Αδελφότητας της Λιβύης. Τα τελεσμένα που δημιουργεί η παρουσία των εν λόγω διεθνών πετρελαϊκών εταιριών έναντι της Λιβύης και πρωτίστως της Αλβανίας συνιστούν ένα ισχυρό διαπραγματευτικό όπλο στα χέρια της ελληνικής διπλωματίας στην προσπάθεια της να αξιοποιήσει την δυνητική έναρξη της ενταξιακής πορείας των Τιράνων στην Ε.Ε. για να επιβεβαιώσει, αμετάκλητα αυτήν τη φορά, τα κέρδη της ελληνοαλβανικής διαπραγμάτευσης του 2009, Πρέπει τέλος να καταστεί σαφές στην Αλβανία ότι η τελική οριοθέτηση του ζητήματος της ΑΟΖ αποτελεί προϋπόθεση για την έναρξη της ενταξιακής πορείας του γειτονικού κράτους

Η δυναμική των πραγμάτων δυστυχώς αντιστρέφεται από τη στιγμή που στο ζήτημα της οριοθέτησης εμπλέκεται η Τουρκία και η αναθεωρητική της πολιτική σε όλη την ανατολική Μεσόγειο, όπου διεκδικεί συνολικά το 27,6% της (μελλοντικής) Ελλαδικής ΑΟΖ και το 69,08% της Κυπριακής ΑΟΖ για τον εαυτό της και τους Τουρκοκύπριους δορυφόρους της, όπως διαφαίνεται εναργέστατα από το χάρτη που ακολουθεί.³⁴

³⁴ <http://www.onisilos.gr/>

Η αναθεωρητική πολιτική της Τουρκίας δεν πηγάζει μόνο από την «παραδοσιακή» εθνικιστική παρακαταθήκη του Κεμαλισμού που διεκδικεί περίπου το ήμισυ του Αιγαίου, ανατολικά του 25^{ου} παραλλήλου ήδη από το Νοέμβριο του 1973. Πηγάζει από το μπόλιασμα αυτής της παρακαταθήκης από τα οθωμανικά και εσχάτως παντουρκιστικά χαρακτηριστικά³⁵ του τουρκικού πολιτικού ισλαμισμού, ο οποίος προσωπικοποιείται από τον Ερντογάν και την ηγεσία του ΑΚΡ.

Η στρατηγική αυτή που διέπει την άρχουσα τάξη του ΑΚΡ καθίσταται περισσότερο επικίνδυνη και επιθετικά απρόβλεπτη εάν κανείς αναλογισθεί ότι ο Τούρκος πρόεδρος, ιδίως μετά την ανάληψη αυτοκρατορικών εξουσιών με τις εκλογές του Ιουλίου 2018, θα συνεχίσει να βλέπει τον εαυτόν του ως τον «προστάτη» όλων των διαφορετικών εκφάνσεων της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στην Εγγύς Ανατολή.³⁶

Ως αποτέλεσμα αυτής της νεο-οθωμανικής ρεβιζιονιστικής επιδίωξης,³⁷ η πολιτική μηδενικών προβλημάτων του δόγματος Δανυτογίου κατέρρευσε έναντι σχεδόν του συνόλου των γειτόνων της Τουρκίας, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για μια περιφερειακή στρατηγική ανάσχεσης της Άγκυρας, παρά τη συνεχή ενδυνάμωση των οικονομικών και στρατιωτικών συντελεστών ισχύος της Ερντογανικής Τουρκίας.

Η αναθεωρητική στρατηγική της Τουρκίας έναντι των κρατών της Μέσης Ανατολής που εκμεταλλεύεται την κατάρρευση της Συρίας και του Ιράκ για την εδαφική της πλέον επέκταση στην περιοχή, μπορεί να συνοψισθεί από τα εξής τρία σημεία:

(α) Από την προσπάθεια του Erdogan να ανατρέψει τον Assad, ήδη από το 2011, αντικαθιστώντας τον με μια κυβέρνηση με βάση τη Μουσουλμανική Αδελφότητα της Συρίας που θα καθιστούσε δορυφόρο της Άγκυρας το όποιο ομοιογενές σουνιτικο-αραβικό μετα-Ασσαντικό κράτος, ενδεχόμενο που αντιπαλεύονται για διαφορετικούς λόγους όλοι οι βασικοί παίκτες της ευρύτερης Μέσης Ανατολής από το Ιράν και το Ισραήλ έως την Αίγυπτο και -εμφατικά πλέον- τη Σαουδική Αραβία. Ανάλογη είναι η τουρκική επιδίωξη και για τη Λιβύη.

³⁵ Sinan Ulgen, “Get ready for a more aggressive Turkey”, *Foreign Policy*, (02/07/2018), <https://foreignpolicy.com/2018/07/02/turkeys-foreign-policy-is-about-to-take-a-turn-to-the-right/>

³⁶ Eric Edelman, Svante Cornell, Aaron Lobel & Michael Makovsky, *The Roots of Turkish Conduct: Understanding the evolution of Turkish Foreign Policy in the Middle East*, *Bipartisan Policy Center*, (Washington D.C: December 2013), Steven Cook, «Ο Γύρος του θρίαμβου του Erdogan στη Μέση Ανατολή», *Foreign Affairs*, <http://www.foreignaffairs.gr/articles/68419/steven-a-cook/o-gyros-thriamboy-toy-erntogan-sti-mesi-anatoli> & Jonathan Schanzer & David Andrew Weinberg, “The Turkey-Hamas Nexus: How a NATO member became Hamas’ biggest backer”, *The National Interest*, 16/01/2015, <http://nationalinterest.org/feature/the-turkey-hamas-nexus-12044>

³⁷ Nick Danforth, “Turkey’s new maps are reclaiming the Ottoman Empire”, *Foreign Policy*, (23/10/2016), <https://foreignpolicy.com/2016/10/23/turkeys-religious-nationalists-want-ottoman-borders-iraq-erdogan/>

Παρά τους τουρκικούς μεγαλοϊδεατισμούς και την τακτική συνεργασία της Άγκυρας με την Αλ-Καϊντα και το ISIS στη Συρία, η τουρκική επιρροή είναι το πιθανότερο ότι θα περιορισθεί σε μέρος της επαρχίας Ιντλίμπ και σε μια μικρή ζώνη παρεμβολής κατά μήκος της τουρκοσυριακής μεθορίου που θα παραμείνει στην πλειοψηφία της υπό τον έλεγχο του κουρδικό YPG, είτε αυτό παραμείνει στο πλευρό των ΗΠΑ, είτε υποχρεωθεί να ενταχθεί στον φιλο-Ασσαντικό συνασπισμό υπό την προστασία της Ρωσίας σε περίπτωση που οι Αμερικανοί εγκαταλείψουν τους Κούρδους της Συρίας συμμαχώντας με την Τουρκία για να απεμπλακούν από την περιοχή.

(β) Από τη συνειδητή επιλογή του Τούρκου Προέδρου να έρθει σε ρήξη με το Ισραήλ διευκολύνοντας τον διάπλου του Μανί Μαργατα προς την αποκλεισμένη λωρίδα της Γάζας και την εξίσου συνειδητή επιλογή του να συντηρήσει την παρούσα ψυχροπολεμική κατάσταση στις σχέσεις του με το Ισραήλ, παρά την μερική ικανοποίηση των όρων που είχε ο ίδιος θέσει από τον ισραηλινό πρωθυπουργό (Μάρτιος 2013) για την σταδιακή επανομαλοποίηση της κατάστασης. Όταν τελικά η επανομαλοποίηση αυτή ξεκίνησε τον Ιούνιο του 2016 το στρατηγικό χάσμα δυσπιστίας είχε παγιωθεί σε τέτοιο βαθμό που -σε συνδυασμό με τις επικρατούσες χαμηλές τιμές φυσικού αερίου και τη μη-επίλυση του Κυπριακού- κατέστησε και καθιστά εξαιρετικά δυσχερές το ενδεχόμενο κατασκευής ενός τουρκο-ισραηλινού αγωγού φυσικού αερίου από το κοίτασμα Λεβιαθάν στο λιμένα του Τζεϋχάν.³⁸

Ο τρόπος με τον οποίο ο Ερντογάν συγκρούστηκε με το Ισραήλ λόγω της μεταφοράς της αμερικανικής πρεσβείας στη δυτική Ιερουσαλήμ έχει διευρύνει ακόμη περισσότερο το χάσμα μεταξύ των δύο πλευρών φτάνοντας τη μεταξύ τους διαμάχη σε επίπεδο προσωπικών αντεγκλήσεων, την ώρα που η Τουρκία επιδιώκει κατά τρόπο συντονισμένο να αγοράσει ακίνητα σε διαφορετικά σημεία της ανατολικής Ιερουσαλήμ χρηματοδοτώντας διάφορες «πολιτιστικές» δραστηριότητες της Hamas και πρωταγωνιστώντας σε προκλητικές ενέργειες που ενισχύουν την ισλαμικογενή ριζοσπαστικοποίηση των Παλαιστινίων εντός της ιερής πόλης.³⁹

³⁸ Θεόδωρος Τσακίρης, *Κόκκινος Συναγερμός ή Business as Usual?: Ποιες οι δυνητικές επιπτώσεις της τούρκο-ισραηλινής προσέγγισης για Ελλάδα και Κύπρο;*, Κείμενο Εργασίας ΕΛΙΑΜΕΠ No.76/2016, (ΕΛΙΑΜΕΠ: Ιούλιος 2016), Oded Eran, Dan Vardi, Itamar Cohen, *Political Feasibility of Israeli Natural Gas Exports to Turkey*, Memorandum#114, Institute for National Security Studies (INSS), (Tel Aviv: November 2014), & Ariel Ben Solomon, “Israel should avoid Turkey, Include Cyprus in Gas Export Projects”, BESA Center Perspectives Paper#370, Begin-Sadat Center for Strategic Studies, (Tel Aviv: October 2016). Για μια ενδελεχέστερη ανάλυση του τούρκο-ισραηλινού αγωγού που υποστηρίζει η Delek, Theodoros Tsakiris, “The Leviathan-Ceyhan Pipeline: Political & Commercial Arguments Against the Construction of a Turkish-Israeli Pipeline”, in Sami Andoura & David Koranyi (eds.), *Energy in the Eastern Mediterranean: Promise of Peril?*, Egmont Institute & U.S. Atlantic Council, Brussels, (Academia Press: May 2014), σελ.47-58.

³⁹ Τον Απρίλιο του 2018 σε απάντηση του προς τις κατηγορίες του Ερντογάν ότι το Ισραήλ είναι κράτος τρομοκρατών ο ισραηλινός πρωθυπουργός Βενιαμίν Νετανιάχου απάντησε “Someone who occupies northern Cyprus, invades the Kurdish regions, and slaughters civilians in Afrin — should not preach to us about values and ethics”, *Times of Israel*, 01/04/2018. Για τις δραστηριότητες της Τουρκίας στα Ανατολικά Ιεροσόλυμα, “Israel worried over Turkish influence in Jerusalem”, *Middle East Monitor*, 22/06/2017, “As Turkish influence grows in East Jerusalem, Arabs said to urge Israel to act”, *Times of*

(γ) Από την απόφαση του Ερντογάν να έρθει σε ευθεία ρήξη με το παλινορθωμένο στρατιωτικό καθεστώς της Αιγύπτου υπό τον στρατηγό Sissi τον Ιούλιο του 2013, κάτι που έχει οδηγήσει στην παγίωση ενός νέου «ψυχροπολεμικού» μετώπου μεταξύ Τουρκίας και Αιγύπτου, χωρίς κάτι τέτοιο να έχει ακόμη μετατραπεί σε απτό γεωστρατηγικό όφελος κυρίως για την Ελλάδα σε ότι αφορά το ζήτημα της ΑΟΖ, με μοναδική εξαίρεση τις επιτυχημένες διακλαδικές ασκήσεις «Μέδουσα» που διεξάγονται στη Ν.Α. Μεσόγειο και το Αιγαίο κάθε έξι μήνες.⁴⁰

Από την πλευρά της η Κύπρος επέτυχε να αποσπάσει από το Κάιρο την υπογραφή τον Δεκέμβριο του 2013 συμφωνίας συνεκμετάλλευσης των μεθοριακών κοιτασμάτων υδρογονανθράκων που μπορεί να βρίσκονται πλησίον μιας έκτασης 6 ναυτικών μιλίων πέριξ της γραμμής οροθέτησης των δυο ΑΟΖ. Αυτή η συμφωνία, την οποία αποφεύγει να υπογράψει το Ισραήλ με την Κύπρο από το 2011, παγιώνει την οριοθετημένη ΑΟΖ των δυο κρατών διευκολύνοντας την εξερεύνηση και δυναμική παραγωγή κοιτασμάτων πετρελαίου ή φυσικού αερίου.

Χωρίς αυτή τη συμφωνία θα ήταν αδύνατη η ανταλλαγή των στοιχείων που προέκυψαν από την ανακάλυψη του κοιτάσματος Ζόρ μεταξύ Κύπρου και Αιγύπτου τον Αύγουστο του 2015, η επεξεργασία των οποίων ήταν απαραίτητη για τη διοργάνωση το 2016 του τρίτου γύρου παραχωρήσεων δικαιωμάτων εξερεύνησης & παραγωγής υδρογονανθράκων (Υ/Α) στην Κυπριακή ΑΟΖ. Ως αποτέλεσμα αυτού του γύρου παραχωρήσεων η Λευκωσία επέτυχε να προσελκύσει στην ΑΟΖ της, και συγκεκριμένα στο τεμάχιο 10, την ΕχρηΜobil τον Απρίλιο του 2017.⁴¹

Η παράλληλη τριγωνική προσέγγιση Ελλάδος-Κύπρου-Ισραήλ και Ελλάδος-Κύπρου-Αιγύπτου, αποτελεί την πρωταρχική αντίδραση στην κοινή αντίληψη της απειλής που αντιπροσωπεύει η Τουρκία και για τα τέσσερα αυτά κράτη, δεδομένου ότι η ρήξη των διμερών σχέσεων Τουρκίας-Ισραήλ και Τουρκίας-Αιγύπτου συνέπεσε και συμπίπτει με την εντατικοποίηση -ιδίως μετά το 2011- των τουρκικών επιθετικών διεκδικήσεων σε μια τεράστια ζώνη που ξεκινάει από την Κύπρο-ισραηλινή ΑΟΖ στα ανατολικά για να καταλήξει στην «ΑΟΖ» 6 ναυτικών μιλίων που

Israel, 28/06/2018, και Amir Tibon & Yaniv Kubovich, “Jordan, Saudis and Palestinians Warn Israel: Erdogan Operating in East Jerusalem Under Your Nose, Israel is 'sleeping at the wheel,' they caution”, *Haaretz*, 28/06/2018.

⁴⁰ Με δεδομένη την τουρκική αναθεωρητικότητα στο Αιγαίο, είναι ιδιαίτερος σημαντική η διενέργεια κοινής αποβατικής άσκησης Ελλάδος και Αιγύπτου στη Ρόδο το Νοέμβριο του 2017, <https://www.rodiki.gr/article/377034/entypwsiakes-eikones-apo-thn-askhsh-elladas-aigyptoy-medoysa-5-sth-rodo>

⁴¹ Για τις σχέσεις Αιγύπτου-Τουρκίας, Nuh Yilmaz & Kadir Ustun, “The Erdogan Effect: Turkey, Egypt and the Future of the Middle East”, *Cairo Review*, 03/2011, σελ.85-94, Ely Karmon, “Will the Arab Uprising Result in the Emergence of a Sunni Block Dominated by Turkey?”, *Turkey Analyst*, Vol.4/Iss.9, (May 2011), σελ.1-4, Edelman et.al., *The Roots of Turkish Conduct*, ό.π., σελ.70-76. Soner Cagaptay & Marc Sievers, “Turkey and Egypt’s Great Game in the Middle East”, *Foreign Affairs*, 08/03/2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2015-03-08/turkey-and-egypts-great-game-middle-east>. Για τη συμφωνία συνεκμετάλλευσης Αιγύπτου-Κύπρου, «Εγκρίθηκε η συμφωνία Κύπρου-Αιγύπτου για συνεκμετάλλευση φυσικού αερίου», *Φιλελεύθερος*, 11/09/2014.

«αναγνωρίζει» η Τουρκία ότι έχουν τα νησιά της Κάσου, της Καρπάθου και της Ρόδου. Η δυναμική εμπάθουσης της περιφερειακής συνεργασίας που πυροδοτήθηκε από την τριμερή σύνοδο Ελλάδος-Κύπρου-Αιγύπτου τον Νοέμβριο του 2014 στο Κάιρο, αρχίζει να δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την οικοδόμηση ενός νέου συστήματος ασφάλειας, το οποίο θα παραμείνει ανοικτό και στην Τουρκία σε περίπτωση που επιστρέψει στη διεθνή νομιμότητα και εγκαταλείψει τις νέο-οθωμανικές ιμπεριαλιστικές της ονειρώξεις.⁴²

Σε αντίθετη περίπτωση εάν οι ηγεμονικές νεοθωμανικές επιδιώξεις της Τουρκίας συνεχισθούν και επιταθούν, τότε το σύστημα αυτό δεν μπορεί παρά να συγκροτηθεί ως άξονας αντιτουρκικής ανάσχεσης και αυτό θα πρέπει να αποτελέσει επιδίωξη Αθηνών και Λευκωσίας. Στο επίκεντρο βρίσκεται η κοινή αντίληψη της ανάγκης αντιμετώπισης του τουρκικού επεκτατισμού που, ωστόσο, διαφέρει μεταξύ των μελών αυτού του δυνητικού συνασπισμού.⁴³

Προφανώς για την Ελλάδα και την Κύπρο που καλούνται να επανεξοπλιστούν το ταχύτερο δυνατόν, η αντίληψη της τουρκικής απειλής είναι πολύ πιο άμεση και σημαντική, αν όχι υπαρξιακή. Στην περίπτωση του Ισραήλ,⁴⁴ η απειλή σχετίζεται με σημαντικά αλλά ενδεχομένως όχι ζωτικά διπλωματικά συμφέροντα που αφορούν τη διαφορετική προσέγγιση της κάθε χώρας αναφορικά με την επίλυση της Συριακής διελκυστίνδας, τη διπλωματική, οικονομική και ηθική υποστήριξη του καθεστώτος Erdogan προς την Hamas, αλλά και την άνοδο του πολιτικού ισλαμισμού στην Τουρκία.

Ο Erdogan δεν έχει ακόμη κάνει κάτι που θα περάσει τις κόκκινες γραμμές του Ισραήλ. Η πιθανή διενέργεια ή απόπειρα διοργάνωσης τρομοκρατικών ενεργειών στα Ιεροσόλυμα από τη Hamas με τουρκική υποστήριξη ίσως τελικά αφυπνίσει πλήρως το Ισραήλ στρώχνοντας το σε μια στρατιωτικοποίηση της συνεργασίας με την Κύπρο και την Ελλάδα, εφόσον Αθήνα και Λευκωσία το επιδιώξουν με συγκεκριμένα και πρακτικά μέτρα.

Η ισχυροποίηση του Ερντογάν και η συνεπαγόμενη μετάλλαξη του πολιτεύματος σε μια υβριδικού τύπου προεδρική «ημι-δικτατορία» επέφερε την πλήρη πολιτική περιθωριοποίηση του στρατεύματος μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα του Ιουλίου του 2016, τη γιγάντωση των

⁴² Μάνος Καραγιάννης, «Παράθυρο Ευκαιρίας στην Ανατολική Μεσόγειο», *Καθημερινή*, 26/08/2018, <http://www.kathimerini.gr/981733/opinion/epikairothta/politikh/para8yro-eykairias-sthn-anatolikh-mesogeio>

⁴³ Aristotle Tziampiris, “Greek Foreign Policy in the Shadow of the Debt Crisis”, in Pantelis Sklias & Nikolaos Tzifakis (eds.), *Greece’s Horizons: Reflecting on the Country’s Assets and Capabilities*, (Berlin: Springer Verlag: 2013), σελ.33-35.

⁴⁴ Seth Cropsey, *U.S. Policy and the Strategic Relationship of Greece, Cyprus and Israel*, *The Hudson Institute*, (Washington: March 2015), σελ.1, Eric Lerman, *The Mediterranean as a Strategic Environment*, *BESA Center for Strategic Studies, Middle East Security and Policy Studies No.117*, (Tel Aviv: February 2016), σελ.14 και σελ.25-26, Oded Eran, “Active Israeli Policy in the Mediterranean”, *INSS Insight#775*, 06/12/2015, Gallia Lindenstrauss & Yoel Guzansky, “Israel’s Peripheral Pact”, *The National Interest*, 19/06/2012, <http://www.nationalinterest.org/commentary/israels-peripheral-pact-7091>, (accessed 21/05/2016), & Efraim Inbar, *The New Strategic Equation in the Eastern Mediterranean*, *Middle East Security and Policy Studies No.109*, (Tel Aviv: September 2014), σελ.22.

προεδρικών -σχεδόν δικτατορικών εξουσιών- με το δημοψήφισμα του 2017 και την εκλογή Ερντογάν στη «ισουλτανικών» προδιαγραφών Προεδρία της Δημοκρατίας τον Ιούνιο του 2018. Η εκλογή αυτή σε συνδυασμό με τη στάση του Ερντογάν στο ζήτημα της Ανατολικής Ιερουσαλήμ ίσως να ωθήσει το Ισραήλ σε μια ενεργητικότερη αντί-τουρκική πολιτική καθώς ενδέχεται να συνειδητοποιήσει ότι δεν υπάρχει καμία περίπτωση μεταβολής που θα προκαλούσε την από-ισλαμοποίηση της Τουρκίας στο ορατό μέλλον.

Στην περίπτωση της Αιγύπτου⁴⁵ η τουρκική απειλή γίνει αντιληπτή τόσο ως γεωπολιτική πρόκληση όσο και ως εσωτερική απειλή απο-νομιμοποίησης της αιγυπτιακής κυβέρνησης λόγω: (α) της στρατηγικής σχέσης που επεδίωκε να δημιουργήσει ο Erdogan με τον Muhammed Morsi (β) της επεμβατικής πολιτικής της Τουρκίας στο Λιβυκό και το Παλαιστινιακό που στηρίζει τις εκεί δυνάμεις της Μουσουλμανικής Αδελφότητας (γ) της αυξανόμενης στρατιωτικής παρουσίας της Τουρκίας στην Ερυθρά Θάλασσα, το «μαλακό» υπογάστριο της Αιγύπτου, όπου επιδιώκει να αποκτήσει μια μόνιμη ναυτική βάση στο Σουδάν⁴⁶ και (δ) της ανοικτής υποστήριξης/φιλοξενίας που προσφέρει ο Τούρκος πρόεδρος στην εξόριστη ηγεσία της Μουσουλμανικής Αδελφότητας της Αιγύπτου, η οποία -μετά την έξωση της από το Κατάρ το 2016- κατοικοεδρεύει στην Κωνσταντινούπολη.⁴⁷

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η υποστήριξη -συμπεριλαμβανομένης και της δημιουργίας τουρκικής στρατιωτικής βάσης στη Ντόχα- που έτρεξε να προσφέρει στο Κατάρ ο κ. Ερντογάν συμβάλλοντας μαζί με το Ιράν στην αποτυχία του αποκλεισμού που του επέβαλλαν η Σαουδική Αραβία, τα ΗΑΕ και η Αίγυπτος, έχουν διασφαλίσει στον Πρόεδρο της Τουρκίας και την εχθρότητα του Ριάντ, το οποίο έως πρόσφατα στήριζε την αντι-ασσαντική πολιτική του Ερντογάν στο Συριακό. Πλέον το Ριάντ χρηματοδοτεί την εδραίωση της πολιτικής και στρατιωτικής παρουσίας του YPG κατά μήκος της τουρκοσυριακής μεθορίου.⁴⁸

⁴⁵ Soner Cagaptay & Marc Sievers, “Turkey and Egypt’s Great Game in the Middle East”, *Foreign Affairs*, 08/03/2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2015-03-08/turkey-and-egypts-great-game-middle-east>, Jonathan Schanzer & Merve Tahiroglou, «Η αποτυχία της Άγκυρας: Πώς η Τουρκία έχασε την Αραβική Άνοιξη», *Foreign Affairs*, 27/01/2016, <http://www.foreignaffairs.gr/articles/70671/jonathan-schanzer-kai-merve-tahiroglu/i-apotyxia-tis-agkyras>, & Lerman, *The Mediterranean as a Strategic Environment*, ό.π., σελ.33.

⁴⁶ Mohamed Abdel Maguid, “Why Why Egypt is concerned over Sudan-Turkey's Suakin deal?”, *Egypt Today*, 06/01/2018, Sami Moubayed, “Turkish base in Sudan a problem for Arab powers”, *Gulf News*, 28/12/2017 και Mustafa Gurbuz, Turkey’s Challenge to Arab Interests in the Horn of Africa”, *Arab Center Washington DC*, 22/02/2018, http://arabcenterdc.org/policy_analyses/turkeys-challenge-to-arab-interests-in-the-horn-of-africa/

⁴⁷ Joby Warrick, “Double game? Even as it battles ISIS, Turkey gives other extremists shelter”, *Washington Post*, 10/07/2016, Steven Sahiounie, “Egypt’s New Enemies: Turkey, Qatar and the Muslim Brotherhood”, 27/11/2017, <https://www.mintpressnews.com/egypts-new-enemies-turkey-qatar-the-muslim-brotherhood/234850/>, “Turkey’s Erdogan: Muslim Brotherhood is ideological, not terrorist organization”, *Middle East Monitor*, 17/02/2017, & Patrick Kingsley, “Decimated Muslim Brotherhood Still Inspires Fear”, *New York Times*, 15/07/2017.

⁴⁸ “Saudi Prince Says Turkey and Iran Anchor a 'Triangle of Evil'”, 07/03/2018, *Time*, <http://time.com/5189385/saudi-prince-turkey-iran-evil>, “Saudi funds US-backed PKK terror force in northern Syria”, *Yeni Safak*, 29/05/2018,

Πρέπει, ωστόσο, να υπογραμμισθεί ότι παρά τις κινήσεις του τουρκικού αναθεωρητισμού εξακολουθεί να υπάρχει μια ποιοτική διαφοροποίηση στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η τουρκική επιθετικότητα από τα μέλη του υπό διαμόρφωση γεωπολιτικού τετραγώνου. Τόσο το Ισραήλ όσο και η Αίγυπτος έχουν -σε διαφορετικό μεταξύ τους βαθμό- πρόβλημα όχι με την Τουρκία στο σύνολό της, αλλά με την πολιτική Erdogan και την ιδεολογία του AKP και είναι ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζουν κατά κύριο λόγο αντιστοίχως μετά το 2010 και μετά το 2013. Όσο ισχυρότερος και όσο πιο επιθετικός γίνεται ο Ερντογάν, ιδίως μετά την ανάληψη των «αυτοκρατορικών» εξουσιών της υπερ-προεδρίας τον Ιούλιο του 2018, τόσο εγγύτερα προς στην ελληνική αντίληψη του τουρκικού κινδύνου θα κινούνται και οι δύο ανωτέρω περιφερειακές δυνάμεις, χωρίς ωστόσο να ταυτισθούν.

Η Ελλάδα και η Κύπρος αντιμετωπίζουν το «πρόβλημα» της Τουρκίας από την ημερομηνία γεννήσεώς τους ως ανεξάρτητα κράτη. Από το 1821 έως και σήμερα η Ελλάδα και η Τουρκία ή η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόντουσαν σε συνεχή πόλεμο ή μόνιμο γεωστρατηγικό ανταγωνισμό με μοναδική κατά βάση εξαίρεση την περίοδο 1923-1955. Αθήνα και Λευκωσία είναι ιδιαίτερος πιθανόν ότι θα συνεχίσουν να αντιμετωπίζουν το «τουρκικό» πρόβλημα ως ζωτική απειλή εθνικής ασφαλείας, ανεξαρτήτως της ιδεολογικής ταυτότητας, καταγωγής και προσανατολισμού της οποιασδήποτε τουρκικής κυβέρνησης.

Είναι όμως σημαντικό να σημειωθεί ότι η νέο-οθωμανική έκδοση του τουρκικού εθνικισμού και το πιο πρόσφατο «μπόλιασμα» της από τις παντουρκικές ψευδαισθήσεις μεγαλείου των Γκρίζων Λύκων του MHP είναι ακόμη πιο επικίνδυνη από την εθνικιστική Κεμαλική ιδεολογία και πρακτική εξαιτίας της πολιτικής μονοκρατορίας του AKP και της γεωστρατηγικής συγκυρίας ευκαιριών που δημιούργησε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η «Αραβική Άνοιξη».⁴⁹ Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις δομικές γεωστρατηγικές αποκλίσεις, η συσπείρωση της Αιγύπτου που συμπληρώνει και ανατροφοδοτεί την τριμερή σύγκλιση Ελλάδος-Κύπρου-Ισραήλ, αποτελεί μια γεωπολιτική καινοτομία ιδιαίτερης δυναμικής σπουδαιότητας.

Αντιπροσωπεύει μια σημαντική ευκαιρία εμβάθυνσης και εν συνεχεία διεύρυνσης των κοινών συμφερόντων μεταξύ των τεσσάρων πλευρών του γεωστρατηγικού τετραγώνου Ελλάδος-Κύπρου-Ισραήλ-Αιγύπτου μολονότι για την Ελλάδα η Αίγυπτος είναι σαφώς σημαντικότερη του Ισραήλ, απλά και μόνο λόγω της εκκρεμότητας της ΑΟΖ, αλλά και της σαφώς φιλελληνικότερης

<https://www.yenisafak.com/en/world/saudi-arabia-in-talks-with-ypg-pkk-to-form-new-force-3412467> & “Saudi Arabia says it’s given \$100 million to northeast Syria”, *CNBC*, 17/08/2018, <https://www.cnbcm.com/2018/08/17/saudi-arabia-says-its-given-100-million-to-northeast-syria.html>

⁴⁹ Pyotr Iskenderov, “Erdogan’s Neo-Ottomanism Shift: What Makes It So Dangerous?”, *Strategic Culture*, 21/05/2016, <http://www.strategic-culture.org/news/2016/05/21/erdogans-neo-ottomanism-shift-what-makes-so-dangerous-i.html> & Nick Danforth, “Turkey’s New Maps are reclaiming the Ottoman Empire”, *Foreign Policy*, 23/10/2016, <http://foreignpolicy.com/2016/10/23/turkeys-religious-nationalists-want-ottoman-borders-iraq-erdogan/>

στάσης του Καΐρου σε μια σειρά ζωτικής σημασίας ζητημάτων για τον Ελληνισμό στο Αιγαίο και το Κυπριακό. Αν και το άμεσο κίνητρο συγκρότησης του υπό διαμόρφωση «τετραγώνου» είναι η τουρκική επεκτατικότητα, η Ελλάδα και η Κύπρος δεν πρέπει να «τουρκοποιήσουν» τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τη χρησιμότητα της ύπαρξης του υπό διαμόρφωση «τετραγώνου».

Τόσο η Αίγυπτος όσο και το Ισραήλ δεν πρέπει να θεωρήσουν ότι το μοναδικό κίνητρο για την προσέγγισή τους με την Ελλάδα και την Κύπρο είναι η αντιμετώπιση της Τουρκίας -ιδίως επειδή την αντιλαμβάνομαστε προς το παρόν διαφορετικά- αλλά η οικοδόμηση ενός ευρύτερου πλέγματος συμφερόντων που θα αυξήσουν την γεωστρατηγική σπουδαιότητα των δύο μοναδικών ευρωπαϊκών κρατών της περιοχής για τους συγκεκριμένους περιφερειακούς δρώντες. Τα συμφέροντα αυτά, οι «καταλύτες εμβάθυνσης» της αναπτυσσόμενης γεωστρατηγικής συνεννόησης, εμμέσως απαριθμούνται στην διακήρυξη του Καΐρου του Νοεμβρίου 2014.

Περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων την από κοινού αντιμετώπιση του ISIS, την αποτροπή ισλαμοποίησης της Λιβύης, την επίλυση του Παλαιστινιακού μέσα στο κοινώς οριοθετημένο πλαίσιο των συμφωνιών του Όσλο και την γενικότερη μεταστροφή της πολιτικής της Ε.Ε. στην περιοχή προς μια πολύ πιο σαφή κατεύθυνση πολιτικού πραγματισμού που θα υποστηρίξει, όπως και κάνει μετά το 2016, την κυβέρνηση el-Sissi.

Ωστόσο, πέραν των ανωτέρω διπλωματικών παραμέτρων και της σημασίας που έχει η στρατιωτική διπλωματία ο σημαντικότερος και αμεσότερος «καταλύτης εμβάθυνσης» δεν είναι άλλος από την ενεργειακή συνεργασία. *Η εμβάθυνση είναι εν προκειμένω πολύ πιο σημαντική από τη διεύρυνση αυτών των σχημάτων τριμερούς συνεργασίας που προωθούνται με το Λίβανο και την Ιορδανία.*

Μόλις δύο εβδομάδες μετά την διακήρυξη της 8ης Νοεμβρίου 2014, ο υπουργός Πετρελαίου της Αιγύπτου ήρθε στην Κύπρο για να ξεκινήσει μια μακρά διαδικασία διαπραγματεύσεων που ενδέχεται να καταλήξει στην πώληση σημαντικών ποσοτήτων κυπριακού αερίου προς την αιγυπτιακή αγορά και συγκεκριμένα ένα από τα δύο τερματικά ΥΦΑ της Αιγύπτου. Με την κίνησή του αυτή το Καΐρο υπέδειξε παράλληλα στο Ισραήλ την σαφή προτεραιότητα που δίνει στην εισαγωγή κυπριακού αερίου που θα μπορούσε προφανώς να συμπληρωθεί από σημαντικές ισραηλινές ποσότητες είτε από το Ταμάρ είτε από το Λεβιάθαν.

Οι πολυετείς πελαγοδρομίες της κυβέρνησης Αναστασιάδη, που περίμενε να γίνουν πρώτα οι γεωτρήσεις και μετά να αποφασίσει εάν θα προωθήσει τη μοναδική εξαγωγική της επιλογή προς την Αίγυπτο, έχουν πλέον ανατρέψει τα δεδομένα. Δεν μπορεί πλέον να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο να χαθεί και η αιγυπτιακή αγορά για την Κύπρο, με αποτέλεσμα το κοίτασμα να παραμείνει στο βυθό και η Κύπρος χωρίς φυσικό αέριο.

Παρά το γεγονός ότι προσχέδια συμφωνιών και μη-δεσμευτικά Letters of Intent υπάρχουν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων Αιγύπτου-Ισραήλ από το 2014, τον Φεβρουάριο του 2018 υπογράφηκε μια αρχική συμφωνία ανάμεσα στην αιγυπτιακή Dolphinus και τις Noble/Delek για την εξαγωγή 64 ΔΚΜ προς την αιγυπτιακή αγορά μεταξύ 2020-2030.⁵⁰ Αν και δεν έχει ακόμη καταστεί σαφές τι ποσοστό από αυτό το αέριο θα κατευθυνθεί στα τερματικά υδροποίησης της Αιγύπτου που παραμένουν εν αχρηστία από το 2014, είναι κατανοητό ότι τμήμα αυτών των ποσοτήτων θα καταλήξει στο πλησιέστερο προς το Ισραήλ τερματικό, δηλαδή τη Damietta. Ο Netanyahu έδωσε την πανηγυρική του ευλογία στη συμφωνία κατά δημόσιο τρόπο προεξοφλώντας την έγκρισή της από το υπουργικό συμβούλιο, αλλά είναι ακόμη ασαφές το πώς θα μεταφερθεί το αέριο αυτό στην Αίγυπτο καθώς μπορεί να χρειαστεί η κατασκευή νέου αγωγού.

Σε κάθε περίπτωση εάν το αέριο αυτό φτάσει στα τερματικά θα μπορέσει να κατευθυνθεί στις ευρωπαϊκές αγορές, της ελληνικής συμπεριλαμβανομένης, έως το 2021/2022 και θα αποτελέσει την αρχή, όχι το τέλος των ισραηλινών εξαγωγών στην Αίγυπτο και πρωτίστως τα δύο τερματικά υδροποίησης του Idku και της Damietta.

Η κατεύθυνση των ισραηλινών εξαγωγών προς την Ιορδανία που αναμένονται να ξεκινήσουν μέσα στο 2020 σε συνδυασμό με τη συμφωνία Dolphinus-Delek/Noble, δεσμεύει 110 ΔΚΜ από τα 360 ΔΚΜ των δυνητικών ισραηλινών εξαγωγών έως το 2040 αφήνοντας άλλα 250 ΔΚΜ, μόλις 12,5 ΔΚΜ/Ε για την επόμενη 20ετία. Αυτά τα 250 ΔΚΜ (12,5 ΔΚΜ/Ε επί 20 έτη) μπορούν να εξαχθούν μέσω δύο από τις ακόλουθες τρεις επιλογές:

(α) *Αγωγός Λεβιαθάν-Τζεϋχάν προς Τουρκία*: Να κατευθυνθούν προς την Τουρκία κάτι που ούτε η Ελλάδα ούτε η Κύπρος θέλουν για προφανείς λόγους, αλλά ούτε η μεγάλη πλειοψηφία των ισραηλινών πολιτικών δυνάμεων επιδοκιμάζει. Ο αγωγός αυτός (Leviathan-Ceyhan) για να γίνει χρειάζεται τουλάχιστον μια δέσμευση 10 ΔΚΜ/Ε από τις ενδιαφερόμενες εταιρίες

(β) *Τερματικά Υδροποίησης Αιγύπτου*: Να κατευθυνθούν προς το αιγυπτιακό τερματικό του Idku δυναμικότητας 9,36 ΔΚΜ/Ε καλύπτοντας πλήρως τη δυναμικότητά του, κάτι που συνεπάγεται ότι δεν θα εξαχθεί καθόλου κυπριακό αέριο προς την Αίγυπτο. Οι ίδιοι οι Κύπριοι πλέον υπό την επιρροή της Shell που ελέγχει ταυτόχρονα και το 35% της Αφροδίτης και το 35% του Idku, έχουν αποκλείσει την επιλογή του τερματικού στη Damietta, «αφήνοντας» το όλο στις ισραηλινές εξαγωγές από το Ταμάρ και το Λεβιαθάν.

⁵⁰ Eran, Oded, Elai Rettig, and Ofir Winter, “The Gas Deal with Egypt: Israel Deepens Its Anchor in

the Eastern Mediterranean,” *INSS Insight*, 12/03/2018, <http://www.inss.org.il/publication/gas-deal-egypt-israel-deepens-anchor-eastern-mediterranean>, (πρόσβαση 20/08/2018)

Σε περίπτωση που η κυπριακή παραγωγή από την Αφροδίτη καταλήξει στο Idku θα καλύψει τα 7 από τα 9,36 ΔKM/E της διαθέσιμης δυναμικότητας εκτοπίζοντας τις ισραηλινές εξαγωγές προς την εσωτερική αγορά της Αιγύπτου ή προς την επιλογή ενός αγωγού προς την Τουρκία ή την Ελλάδα. Στην περίπτωση της Κύπρου θα πρέπει να εξαχθεί τουλάχιστον το 90% της δυναμικότητας του πεδίου Αφροδίτη έτσι ώστε να μπορέσει να καταστεί οικονομικά βιώσιμη η όλη επένδυση αν και είναι ασαφές το κατά πόσο η Κύπρος τελικά θα επιλέξει να εισάγει ΥΦΑ ή να κατασκευάσει έναν αγωγό εισαγωγής αερίου από την Αφροδίτη ή το Ισραήλ για τις πολύ μικρές της ανάγκες, υπολογιζόμενες μεταξύ 0,5-1 ΔKM/E για 20 χρόνια.⁵¹

Εάν τελικά καλυφθεί και το Idku πλήρως από ισραηλινές εξαγωγές, τότε η Αφροδίτη θα μείνει ανεκμετάλλευτη στον πάτο της θάλασσας. Αυτό το ενδεχόμενο πρέπει να «προλάβει» η Λευκωσία ερχόμενη σε συμφωνία με τη Shell και την κοινοπραξία Noble-Delek που απαιτούν ομοθυμαδόν την ολική αντιστροφή των ποσοστών καταμερισμού των κερδών που προβλέπονταν στο αρχικό συμβόλαιο του 2008 εις βάρος της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η διαπραγμάτευση που θα ακολουθήσει και επιδιώκεται από τη Λευκωσία να έχει ολοκληρωθεί έως τον Δεκέμβριο του 2018 θα είναι εξαιρετικά δύσκολη και το αποτέλεσμα αβέβαιο.⁵²

(γ) Αγωγός *East Med* προς Ελλάδα και Ιταλία: Να κατευθυνθούν προς τον αγωγό *East Med* που επίσης χρειάζεται μια ελάχιστη δέσμευση 10 ΔKM/E για να μπορέσει να εξετασθεί ως ένα σοβαρό εξαγωγικό ενδεχόμενο. Όλες αυτές οι επιλογές θα εξυπηρετηθούν από τη β' φάση ανάπτυξης του Ταμάρ και του Λεβιαθάν μετά το 2021/2022 και από ότι τυχόν ανακαλύψει προκύψουν στην Κυπριακή ή την Αιγυπτιακή ΑΟΖ.

Η πρώτη τριμερής συνάντηση των υπουργών ενέργειας Ισραήλ-Κύπρου-Ελλάδος που έλαβε χώρα στη Λευκωσία τον Νοέμβριο του 2014 κατέστησε για πρώτη φορά την κατασκευή του υποθαλάσσιου αγωγού διασύνδεσης των τριών χωρών (IICG-Interconnector Israel-Cyprus-Greece) ένα σοβαρό ενδεχόμενο. Τέσσερα χρόνια μετά το έργο έχει διευρύνει την υποστήριξη του τόσο στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όσο και στο εσωτερικό του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με την ένταξη της Ιταλίας στην τριμερή Ελλάδα-Κύπρου-Ισραήλ.

⁵¹ Theodoros Tsakiris, “The Gifts of Aphrodite: The Need for Competitive Pragmatism in Cypriot Gas Strategy”, in Angelos Giannakopoulos (ed.), *Energy Cooperation and Security in the Eastern Mediterranean: A Seismic Shift towards Peace or Conflict?*, (Tel Aviv University Press: 2016), σελ.22-36.

⁵²<https://alphanews.live/editorial/ti-symbainei-me-ten-aphrodite-kai-poia-akribos-einai-e-diaphora-kratoys-etaireion>, (πρόσβαση 20/08/2018)

Το Μάιο του 2015 ο East Med διασφάλισε από το ταμείο του Connect Europe Facility (CEF) χρηματοδότηση ύψους €2 εκατομμυρίων για την ολοκλήρωση μιας (desk-study) μελέτης που θα εξέτασε την τεχνική και οικονομική βιωσιμότητα του έργου έως και το pre-FEED (Front End Engineering & Design) επίπεδο.⁵³ Δεν περιλάμβανε βυθομετρήσεις, ούτε επισκόπηση της βέλτιστης όδευσης του αγωγού. Οι προκλήσεις που εξακολουθεί να αντιμετωπίζει το έργο ως προς το κόστος κατασκευής του, την τελική τιμή πώλησης του αερίου στην Ιταλία, και -κυρίως την απουσία πλεονάσματος αποθεμάτων στην Ανατολική Μεσόγειο- παραμένουν.

Ο Αγωγός Φυσικού Αερίου Ανατολικής Μεσογείου⁵⁴

⁵³<https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility/cef-energy/projects-by-country/multi-country/7.3.1-0025-elcy-s-m-15>, (πρόσβαση 20/08/2018)

⁵⁴ <http://tekmonitor.blogspot.com/2017/12/mou-for-israel-europe-gas-pipeline-to.html>, (πρόσβαση 20/08/2018)

Οι προκλήσεις αυτές προφανώς πολλαπλασιάζονται από την επεκτατική πολιτική της Τουρκίας, αλλά δεν μπόρεσαν να σταματήσουν τη Ρώμη και κυρίως τον Επίτροπο Ενέργειας της Ε.Ε. Miguel Arias Cañete από το να στηρίξουν το έργο υπογράφοντας στο Τέλ Αβίβ τον Απρίλιο του 2017 τη διακήρυξη του πολιτικού πλαισίου υποστήριξής του East Med.⁵⁵ Σε αυτή την κοινή τους δήλωση οι τέσσερις υπουργοί ενέργειας υπογράμμισαν ότι «υποστηρίζουν την ανάδειξη της Ανατολικής Μεσογείου ως ενός νέου διαδρόμου για την τροφοδοσία της Ευρώπης με φυσικό αέριο» τονίζοντας ότι το σχέδιο του East Med «αντιπροσωπεύει μια στρατηγική προτεραιότητα για την εξαγωγή στην Ευρώπη μέρους των υφιστάμενων αποθεμάτων αερίου της Ανατολικής Μεσογείου».⁵⁶

Το ενδιαφέρον της INGL (Israeli Natural Gas Lines), της κρατικά ελεγχόμενης εταιρίας/διαχειριστή του ισραηλινού ΕΣΦΑ να συμμετάσχει στην κοινοπραξία της ΔΕΠΑ-Edison για τον East Med θα ενισχύσει, εάν υλοποιηθεί, τη δυναμική της αυξανόμενης αξιοπιστίας του έργου.⁵⁷ Ο Επίτροπος Cañete που ανακοίνωσε την επιλεξιμότητα του έργου για το επόμενο στάδιο χρηματοδότησης μελετών από το CEF που θα επιτρέψουν την ολική αξιολόγησή του, «φτάνοντας» το σχέδιο του αγωγού ένα βήμα πριν από το στάδιο της τελικής επενδυτικής απόφασης, σημείωσε ότι ο East Med «είναι ένα φιλόδοξο σχέδιο, το οποίο ως Επιτροπή, σαφώς υποστηρίζουμε, καθώς θα έχει μεγάλη αξία από την άποψη της επίτευξης των στόχων της ενεργειακής μας ασφάλειας και της διαφοροποίησης των πηγών τροφοδοσίας»⁵⁸.

Προσέθεσε δε ότι «μέσα στις επόμενες δεκαετίες οι ροές αερίου από την Ανατολική Μεσόγειο θα διαδραματίσουν ένα ζωτικό ρόλο για την ενεργειακή ασφάλεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης».⁵⁹ Τον Δεκέμβριο του 2017 οι τέσσερις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπέγραψαν στη Λευκωσία το πρώτο μνημόνιο συναντίληψης με το οποίο επιβεβαιώνουν τη διακήρυξη του Τελ Αβίβ και θέτουν το στόχο μέσα στο 2019 να καταλήξουν στην υπογραφή μιας διακυβερνητικής συμφωνίας (Intergovernmental Agreement) για την υποστήριξη του έργου.

⁵⁵ Sharon Udasin, “Israel, European states advance plans for world’s largest underwater gas pipeline”, *Jerusalem Post*, 03/04/2017.

⁵⁶ “Joint Declaration of the East Med Pipeline Ministerial Summit in Tel Aviv”, *Press and Information Office of the Republic of Cyprus*, 03/04/2017, <https://www.pio.gov.cy/moi/pio/pio2013.nsf/All/3E481E83C28B5163C22580F7004DD29C?OpenDocument&L=E>, (πρόσβαση 20/08/2018).

⁵⁷ Israel Natural Gas Lines could help build European pipeline”, *Jerusalem Post*, 24/01/2018.

⁵⁸ Michael Tanchum, “EU Backs Israel to Italy pipeline to alter East Med energy chessboard”, *Hurriyet Daily News*, 13/04/2017,

⁵⁹ “Italy, Greece, Cyprus and Israel agree on implementing a gas pipeline through the Eastern Mediterranean”, *Iemed*, 03/04/2017, <http://www.iemed.org/actualitat/noticies/03-04-italy-greece-cyprus-and-israel-agree-on-implementing-a-gas-pipeline-through-the-eastern-mediterranean>, (πρόσβαση 20/08/2018)

Η IGA θα αποτελέσει το σημαντικότερο επίπεδο ωρίμανσης του συγκεκριμένου έργου σε περιφερειακό επίπεδο διασφαλίζοντας την αντιμετώπιση του έργου ως έργο πανευρωπαϊκής προτεραιότητας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και διευκολύνοντας τη χρηματοδότησή του.⁶⁰ Κάτι τέτοιο δεν επιλύει τις προκλήσεις που το έργο συνεχίζει να αντιμετωπίζει, αλλά θα επιταχύνει την υλοποίηση του σε περίπτωση που δεσμευθούν υπέρ του East Med σημαντικά αποθέματα προς εξαγωγή.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η υπογραφή της IGA παραμένει αμφίβολη με δεδομένη την αμφιταλάντευση του Τελ Αβίβ, αλλά η επίτευξή της δεν μπορεί παρά να αποτελέσει τον κορυφαίο στόχο της ελληνικής ενεργειακής διπλωματίας για το επόμενο άμεσο χρονικό διάστημα. Παρά τις διμερείς τους αποκλίσεις, Αθήνα και Λευκωσία στηρίζουν και ενισχύουν το πολιτικό πλαίσιο υποστήριξης μιας πιθανής κατασκευής του IICG ως βραχίονα υλοποίησης ενός ευρύτερου Ενεργειακού Διαδρόμου Ανατολικής Μεσογείου για την Ε.Ε.

Εν προκειμένω, το σημαντικό από γεωστρατηγικής άποψης είναι ότι ο διάδρομος αυτός, είτε υλοποιηθεί μέσω ενός κυπριακού τερματικού υγροποίησης, είτε κυρίως εάν υλοποιηθεί μέσω του East Med, θα διέλθει καθ' ολοκληρίαν από θαλασσίους χώρους δυνητικής ελληνικής και κυπριακής «κυριαρχίας». Για να γίνει αυτό ίσως τελικά χρειαστούν και αιγυπτιακές ποσότητες αερίου σε κάποια μελλοντική φάση, εκτός εάν επιβεβαιωθούν οι προσδοκίες όλων στην Κυπριακή ΑΟΖ για τη δυνητική ανακάλυψη αποθεμάτων από την Εχχοπ στο τεμάχιο 10 και κυρίως τη δυναμική που παρουσιάζουν τα τεμάχια 6 (δυνητικό κοίτασμα Καλυψώ), 7 και 8 που θα εξερευνηθούν από ευρωπαϊκές εταιρίες.

Το σημαντικότερο που υπηρετούν αμφότερες οι επιλογές είναι ότι θα λειτουργήσουν ανεξάρτητα από την πολιτική του Νοτίου Διαδρόμου, η οποία επιδιώκει να μεταφέρει στην Ευρώπη μη-ρωσικό αέριο μέσω μη-ρωσικών οδύσεων, οι οποίες ωστόσο κυριαρχούνται από την Τουρκία μέσω του αγωγού TANAP. Για αυτό ακριβώς και είναι σημαντικό να μην κατασκευαστεί αγωγός που θα τροφοδοτεί την Ε.Ε. με το αέριο της Ν.Α. Μεσογείου ο οποίος θα διέρχεται και αυτός μέσω Τουρκίας. Σε κάθε περίπτωση, ενδεχόμενη υλοποίηση ενός τέτοιου ενεργειακού διαδρόμου, ιδίως εάν επιλεγεί ο αγωγός East Med, θα δημιουργήσει το απαραίτητο γεωστρατηγικό «κεφάλαιο» που χρειάζεται για να στηριχθεί σε διπλωματικό επίπεδο-ιδίως έναντι της Ε.Ε και των Η.Π.Α.- η οριοθέτηση και εδραίωση της ελληνικής «κυριαρχίας» στη Ν.Α. Μεσόγειο. Αυτό είναι το πρωτεύον επιζητούμενο όφελος για την Ελλάδα από τη διελκυστίνδα της Ν.Α. Μεσογείου και όχι η περαιτέρω διαφοροποίηση των πηγών εισαγωγής φυσικού αερίου, που σε τελική ανάλυση θα είναι αρκετά ακριβότερες από τις υφιστάμενες πηγές εισαγωγής.

⁶⁰ Τον Ιανουάριο του 2018 η Ε.Ε. ενέκρινε €34,5 εκατομμύρια για την ολιστική μελέτη FEED του αγωγού και την κάλυψη του κόστους των αδειοδοτήσεων του σε Κύπρο και Ελλάδα, “The European Commission will fund the technical studies and permitting costs of the East Med with €34,5 million”, *Energypress*, 18/01/2018, <https://energypress.gr/news/me-345-ekatyro-i-komision-hrimatodotei-tis-tehnikes-meletes-kai-tis-adeiodotiseis-toy-eastmed>, (πρόσβαση 20/08/2018)